

ఉప వేదాలు

కళలు

సభా రంజని

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కృష్ణ మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షవృక్ష

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలాఠి

గురు గోరక్ష ముద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠ్యహ్మంద్ర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు త్రిలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయ

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు హాయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి పురుషోత్తమ

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమహార్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్చుకోవటానికి

నన్ను “నేను” చేరుకోవటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 9000000001282

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

*** సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు ***

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none">Rashtrapati BhavanCMU-BooksSanskritTTD TirupathiKerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none">INSA	<ul style="list-style-type: none">Times of IndiaIndian ExpressThe HinduDeccan HeraldEenaduVaartha	<ul style="list-style-type: none">Tamil Heritage FoundationAnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Author's Last Name

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Year

1850-1900	1901-1910	1911-1920	1921-1930	1931-1940	1941-1950	1951-
-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-----------	-------

Subject

Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...
--------------	---------	-----------	-----------	-----	-------------	-----------	----------	----------------------

Language

Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu
----------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	--------	------

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది ఐలిప్పులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

స భా ర ం జ న

వెలుగోటి శ్రీ సర్వజ్ఞకుమారయ్యచేంద్రబహదరుకృతము

శ్రీ రస్తు
స భా రం జ ని

ర చ యి త

శ్రీవెలుగోటి సర్వజ్ఞకుమారయాచేంద్రబహదరు

చెన్నపురి:

బావిళ్ల రామస్వామికౌస్తులు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రింట్ చేయబడినది.

All Rights Reserved.

ఉ పో ధ్వా త ము

కొండలు చదువుకొన్న వారుగాను రసజ్ఞులుగాను బుద్ధి
మంతులుగాను విద్యారహస్యములను దెలియ కోరికగలవారు
గాను, నుండువారు నన్ను ఈదిగున నుదహరింపబోవువిషయ
ములు అనేకపండితజనసహాయంబుచేతను, ఆయాదేశాటనముచేసి
ఆయావిద్యల పరీక్షించుటచేతను మీకు గలిగియుండు సభా
యోగ్యవిద్యావిషయానుభవమునుబట్టి సంగ్రహముగా ముఖ్య
ములైన యంశములు సులభజైలిగా నందఱికి దెలియవచ్చు
నట్లు తేలికయగు లోకవాడుకమాటలతో గ్రంథమును వ్రాయ
వలయు నని ప్రార్థించినవైని శ్రీ వెలుగోటి బంగారు యాచేంద్ర
భూపాల కుమారుండను సర్వజ్ఞ కుమార యాచేంద్రాభి
ధానుండను నగు నేను సభారంజని యను సీగ్రంథమును
వ్రాయం బూను కొంటిని.

అవతారిక

గౌరవార్థముగాను శుభాదిసమయములలోను సంతోషార్థముగాను జరిపించెడు వేడుకసభలలో ముఖ్యముగా నుపయోగపడుచునుండు తౌర్యత్రికము, అనగా నృత్తగీతవాద్యములు. ఇందులో సోకటిగాగాని లేకవేటువేటుగాగాని లేక కొన్ని చేరిగాని జరిపించుట ముఖ్యచిహ్నమై యున్నది. గావున సభ్యజనోపయోగమైనది. యీతౌర్యత్రికమునకు ముఖ్యము భరతము. భరతశబ్దార్థము భావరాగతాళములు.—

ఇందులకు ముఖ్యముగా గావలసిన ప్రకరణములు ౮ మొదటిది. ఇందు స్త్రీపురుషులు రసాలంబనము లగుట చేత నాయినాయక ప్రకరణము.

రెండవది. ఆలంబననిష్ఠరత్యాపిభావములను దెలియజేయునది పసప్రకరణము.

మూడవది. శ్లో. శిశుర్వేత్తి పశుర్వేత్తి వేత్తిగాన రసం ఘణీ, యశు ససుభవమునుబట్టి నాయికా నాయక నిష్ఠవిభావానుభావాదులను కావ్యనాట్యాదులయందు సామాజికులకు రసత్వంబున బరిణమింపజేయుటలో ముఖ్యసహాయమైన సంగీతప్రకరణంబు. పురాణము చదువుటకుగూడ రాగమావళ్యకమనుటకు నుపయోగకము హరివంశము శేషధర్మములో—

గీ. పదపదమును విభజించి తులయు మొదలు,

నేటుపదశబ్దభావము తెలిగిరాగ,

సమితివైనను శ్రీరాగపరణివైన

సభనుతింప బుర్రాణముల్ చదువ వలయు.

అనియున్నది.

కావున శృంగారరసప్రధానములైన కావ్యనాట్యాదులందు రాగము అత్యవశ్యకమనుట కైముతక న్యాయసిద్ధము.

నాల్గవది. తాళప్రకరణము, ఏలనంటే ఏరాగమునకు నేకృతికిని నేనాట్యమునకును లయ ముఖ్యమగుటచేతను.

ఐదవది. ఇందుకు సంబంధించిన హిందూస్థానరాగతాళ ప్రకరణము. ఏలనంటే, హిందూస్థానీలు త్వాచ్చటికి వచ్చి గీత వాద్యాదులు జరిపించినను లేక యిక్కడిసభ్యులు హిందూస్థాన దేశమునకు వెళ్లినను దెలిసి యానందించుటకు.

ఆఱవది. నాట్యాభినయప్రకరణంబు, ఏలనంటే, తాండవ వాదినాట్యములు శివుడు జరిపించియుండుటనుబట్టియు, సభి నయాదులవలన లోకస్వభావసిద్ధములయిన విభావానుభావములు పదార్థములు సభ్యులకు దెలిసి యానందించుటకును.

ఏడవది. గీతవృత్తాదులకు తాళలయానుసారిశబ్దవాద్యములు అవశ్యకము గనుక మర్దలాదివాద్యములందు పక్షిణ వామహస్తములచే వాయించు హస్తపాటనక్రమమును దెలుపు శబ్దవాద్య ప్రకరణంబును.

ఎనిమిదవది. అభినయ నాట్య గాన వాద్య అవధానరహ స్యంబులను దెలిసికొని యానందించుటకు దరసరూప సత్కారములు వారలకు జేయుటకు బాంధిత్వరహస్య ప్రకరణంబును.

ఈయెనిమిది ప్రకరణంబులు వ్రాయవలసినవచ్చెను.

అయితే యిప్పటినాకు గ్రంథబాహుళ్యమయితే చూడలేని యోపికగలవారగుటచే నిప్రకరణములలో నుండు సుపయుక్తాంశములను ఎత్తిసంగ్రహముగా వ్రాయుచున్నాను.

విషయసూచిక

పుట.	పుట.
నాయకానాయక ప్రకరణము	సంగీత ప్రకరణము
నాయకాదివరము అందుస్వీయా	శ్రుతిలక్షణము ౨౭
భేదంబులు ౧	శ్రుతిస్థానలక్షణము ౨౮
పరశీయాభేదంబులు ౪	గామభేదములు ౨౯
సామాన్యాభేదంబులు ౬	వీణావిషయము ౨౯
మానవతి ౮	స్వరములు ౨ విధములు ౩౦
నాయకానాయకులు ౧౧	రుద్రవీణ ౩౧
నాయకుల వివరము ౧౩	ఆచ్యుతరాయవీణ ౩౧
వీరిసర్వసచివులు ౧౪	మేళకర్తృరాగముల ప్రస్తారము ౩౨
మహానాయకులు ౧౪	శుద్ధమధ్యమ మేళకర్తలు ౩౨
	ప్రతిమధ్యమ మేళకర్తలు ౩౨
	వీటికు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా సంఖ్య
	యదెలిజేయు పేరులు వాటి
	శుద్ధవిశృతస్వరములు వివరించు
రస ప్రకరణము	చున్నాను. ౩౩
నవరసములకు స్థాయిభావములు ౧౫	జన్యరాగములు ౪౧
సాత్వికభావములు ౧౭	మూఢభావ ప్రస్తారపత్రము అనగా
సంహారీభావములు ౧౮	జన్యరాగ ప్రస్తారము ౪౨
శృంగారచేష్టలు ౨౦	అంగములు ౪౪
స్త్రీలయందుగలుగుదకావస్థలు ౨౧	స్వాకాంక్షగ్రహములు ౪౪
శృంగారము ౨ విధములు ౨౨	వాదసంవాదివివాదిఅనువాది
రసాభావములు ౨౩	స్వరములు ౪౫

దశవిధగమకములు

వీణాదశ ప్రాణములు

తాళ ప్రకరణము

తాళశబ్దవృత్తృత్తి

దశ ప్రాణములు

కాలప్రాణలక్షణము

మార్గప్రాణలక్షణము

క్రియాప్రాణలక్షణము

మార్గక్రియావివరము

దేశ్యక్రియల వివరము

అంగప్రాణలక్షణము

అంగములు వాడువిధము

గ్రహప్రాణలక్షణము

జాతిప్రాణలక్షణము

ఈజాతులవృత్తృత్తిక్రమము

కళాప్రాణలక్షణము

లయప్రాణలక్షణము

యతిప్రాణలక్షణము

వస్త్రప్రాణలక్షణము

సప్తతాళములు

సింహానందనతాళక్రమము

హిందూస్థానీ రాగతాళ

ప్రకరణము

సప్తస్వరముల పేరులు

రాగకాలములు

పుట.

౪౬

౪౭

౪౮

౪౯

౫౦

౫౧

౫౨

౫౩

౫౪

౫౫

౫౬

౫౭

౫౮

౫౯

౬౦

౬౧

౬౨

౬౩

౬౪

౬౫

౬౬

౬౭

౬౮

౬౯

౭౦

౭౧

౭౨

పుట.

మేఘాశృత మయవపుడు సర్వకాల

ములయందును బాదందగినవి. ౭౦

ధృషద్ బానుండు తాళములు ౭౧

హిందూస్థానీలో పాడేబానీలు ౭౧

హిందూస్థానీ ప్రబంధభేదములు ౭౨

నాట్యాభినయప్రకరణము

ఈయభినయము మూడు భేదములు ౭౪

ప్రస్థాపనము ౭౫

అభినయవృత్తృత్తి ౭౬

శిరోభేదములు ౭౭

దృష్టిభేదములు ౭౭

భ్రూభేదములు ౭౮

నాసాచలనభేదములు ౭౮

అధరోష్ఠచాలనభేదములు ౭౯

హాసభేదములు ౭౯

గ్రీవాభేదములు ౭౯

హస్తచాలనభేదములు ౮౦

ఉరక్కాలనభేదములు ౮౧

కటిచాలనభేదములు ౮౧

డోరుచాలనభేదములు ౮౨

పాదకర్తృభేదములు ౮౨

పాణివచారిభేదములు ౮౪

వ్యోమచారిభేదములు ౮౪

భానుమండల భేదములు ౮౪

దైవమండలభేదములు ౮౪

కరణభేదములు ౮౫

అంగహారభేదములు ౮౫

	పుట.	శబ్దవాద్య ప్రకరణము	పుట.
ఆసంయతహస్తములు	౮౬	సోల్లులు	౯౦
సంయతహస్తములు	౮౬	ఈశబ్దములపేర్లు	౯౪
మస్తభవంచబాణములకు ప్రయోగ		పాండిత్య రహస్య ప్రకరణము	
ఫలములు	౮౭	వైదిక పాండిత్యము	౯౪
ఫేరిణీవివరము	౮౯	గాయక పాండిత్యము	౯౫
పుష్పంజలి యిచ్చుట	౮౯	వాద్యకుని పాండిత్యము	౯౬
పటవాటము మొదలయిన అడవలకు		ఆభిసరించు పాత్ర చాతుర్యము	౯౮
సోల్లుచెప్పుట యిడియన్నది.	౮౯	నట్టవకాని చాతుర్యము	౯౯

శ్రీ ర స్తు.

స భా రం జ ని

సభారంజని యనుగ్రంథమునంగల ప్రకరణముల వివరింతును:—

నాయికానాయక ప్రకరణము

రసాలంబన మగుస్త్రీపురుషులు నాయికానాయకు లనంబడుదురు. వీరినిగూర్చి తెలుపువిషయంబు గలది నాయికానాయక ప్రకరణ మనంబడును.

— నాయికా వివరము —

ప్రసిద్ధనాయికలు, స్వీయ, పరకీయ, సామాన్య, అని మూడు విధములు.

— అందు స్వీయాభేదములు వివరింపబడును —

స్వీయ=అనగా స్వామియందే అనురాగము గలది. ఇందు అవస్థాభేదంబులవలన గలుగు నాయికాభేదములు ౧౨. ముగ్ధ, మధ్య, ప్రగల్భ, అని స్వీయ మూడు తెఱంగులు.

ముగ్ధాభేదంబులు	...	౪
అజ్ఞాతయకావన	౦	
జ్ఞాతయకావన	౦	
సమోధ	౦	
విప్రబ్రహ్మసమోధ	౦	
	౪	

మధ్యాభేదంబులు	::	౫
మధ్యధీర	౦	
మధ్యాధీర	౦	
మధ్యధీరాధీర	౦	
మధ్యధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
మధ్యాధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
మధ్యధీరాధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
	౫	

ప్రగల్భాభేదంబులు	::	౬
ప్రగల్భధీర	౦	
ప్రగల్భాధీర	౦	
ప్రగల్భధీరాధీర	౦	
ప్రగల్భధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
ప్రగల్భాధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
ప్రగల్భధీరాధీరాజ్యేష్ఠకనిష్ఠ	౦	
సురతప్రియ	౦	
సురతానందమోహిత	౦	
	౬	

ముగ్ధ = అనగా అంశురితయావన.

మధ్య = అనగా సమానలజ్జామరక.

ప్రగల్భ = అనగా సకలకేళికలావకోవిద. లజ్జను జయించినకామేచ్ఛ గలవనుట.

అజ్ఞాతయావన = అనగా తనకు యావనప్రాదుర్భావమైనది తెలియకుండునది.

జ్ఞాతయావన = అనగా తనకు యావనప్రాదుర్భావమైనది తెలియనది.

సవోధ = అనగా లజ్జాభయ వరాధీనుతగలది.

విప్రభీనవోధ = అనగా కొంత రుచిరచయముగలది.

మధ్యధీర = అనగా అశ్వస్త్రీసుభోగమువలన పతియందు వ్యంగ్యముగా కోపప్రకాశముచేయునది.

మధ్యాధీర = అనగా అశ్వస్త్రీసుభోగమువలన పతియందు వ్యంగ్యముగా పరుషవాక్యంబులు పలుకునది.

మధ్యధీరాధీర = అనగా అశ్వస్త్రీసుభోగమువలన పతియందువ్యంగ్యవచనంబు చేయుచు వెంబడే అప్యంగ్యమైన కోపచేష్టగలది.

జ్యేష్ఠకన్య = అనగా నిద్దతిభార్యలందు పతికిగల యధిక స్వామ్యసన్నేహములవలన నేర్పడునది. అట్టి సమయములో తనయందుగల స్వామ్యసన్నేహంబు నెఱిగి పతియందు కోపప్రకాశముచేయుటలో నెగువప్రాసిన ధీరాధీరాదిలక్షణంబులు గలయవి.

ప్రగల్భాశీర = అనగా అన్యస్త్రీసంభోగముచేసి వచ్చిన పతియందు రత్యుదాసీనభావముగలది.

ప్రగల్భాశీర = అనగా అన్యస్త్రీసంభోగముచేసి వచ్చిన పతియందు తర్జనతాడనాదులు చేయునది.

ప్రగల్భాశీరాధీర = అనగా అన్యస్త్రీసంభోగముచేసి వచ్చిన పతియందు రత్యుదాసీనభావముగలిగి తర్జనాదులు చేయునది.

శ్వేష్టకనిష్ఠాదిభేదంబులు ప్రగల్భకుంగలవు, తనయం దుండు న్యూనస్నేహము నెఱిగి పతియందు కోపప్రకాశము చేయుటలో ప్రగల్భకు శిష్టాదుండు ధీరాధీరాది లక్షణంబులు గలయవి.

—● పరకీయాభేదంబులు వివరింపబడును —●

పరకీయ = అనగా అప్రకటితపరపురుషానురాగ : అనగా పరపురుషానురాగమును గోపనముచేయునది. ఇందులో కన్య, పరోక్ష అని ౨ భేదములు.

కన్య = అనగా అవివాహితురాలై తల్లిదండ్రుల అధీనములో నుండి జారవ్యాపారముగలది.

పరోక్ష = అనగా వివాహితురాలై జారవ్యాపారము గలది. ఇందులో సనేకభేదము లుండినను ప్రాచీనోక్తంబులై ప్రసిద్ధములైన కొన్ని భేదంబులు వ్రాయబడుచున్నవి.

౧ గుప్త = అనగా జారసురతమును గోపనముచేయు నది. ఇందు మూడుభేదంబులు. వృత్తసురతగోపన = అనగా జరిగిన జార సురతమును గోపనముచేయునది. వర్తిష్యమాణ

సురతగోపన = అనగా జరుగబోవు జారసురతమును గోపనము చేయునది. పృథ్వి ర్విష్యమాణసురతగోపన = అనగా జరిగిన జారసురతమును జరుగబోవు జారసురతమును గోపనముచేయునది.

౨ విదగ్ధ = అనగా తనమనోభిప్రాయము నితరులకు దెలియకుండ జారునికి మాత్రము వెలుపునది. ఈవిదగ్ధ రెండు విధములు. వాగ్విదగ్ధ = అనగా వాక్పాత్యముచే వెలుపునది. క్రియావిదగ్ధ = అనగా క్రియలచేత వెలుపునది.

౩ లఘీత = అనగా కొంతబయలుదేరిన జారసురత వ్యాపారముగలది.

౪ కులట = అనగా ఒహపురుషాసురాగముగలది.

౫ అనుశయాన = అనగా సంకేతస్థానాసందర్భమును చింతించునది. ఇందులో ౩ భేదములు.

౧ వర్తమానసంకేతస్థలాసందర్భమునుచింతించునది.

౨ భావిస్థానసంకేతస్థలాసందర్భమునుచింతించునది.

౩ పతిప్రాప్తమైన సంకేతస్థలమును ఆసందర్భముచేత పొంద జాలక చింతించునది.

౬ ముదిత = అనగా తనకు సమయముదొరికినదనిజాను నికేదెలుపుటకు సంతోషించునది.

౭ సాహసీక = అనగా పతి సమీపములోనుండగా పతినివంచించిజారునితో రతిసల్పునది.

౮ ప్రతీభావతుర = అనగా తనరంకుతనము కొంత బయలుపడినను సమయోచితముగా తెలియరాకుండా “కలగని మేలుకొంటిని” అను బొంకువలెబొంకునది.

నా అవలూపవశేన = అనగా తనజాతస్వమును అపహరించి రోదనము చేసి తనయందు వతికి కనకము పుట్టించునది.

— సామాన్య భేదములు వివరింప బడును —

సామాన్య = అనగా ప్రవృత్తినిమిత్తముగా కల పురుషులయందు ఏర్పడగలగు గలది.

ఈసామాన్యలో జాతిసామాన్య, అగంతక సామాన్య, గూఢసామాన్య, అన మూడు భేదములు

జాతిసామాన్య = అనగా వివాహితురాలు గాత తన జాతి రీత్యావైన జెప్పిన లక్షణము గలయది

అగంతకసామాన్య = అనగా వివాహితృణు వెనుక పడిని విడిచి విచ్చలవిడిగా వైన జెప్పిన ప్రకారము వర్తించునది.

గూఢసామాన్య = అనగా వివాహితురాలై గాని కాక గాని పరిగతించిన వెనుకగాని యింటివారియొక్క అనుమతిమీద వై జెప్పినలక్షణ ప్రకారము గూఢముగా సంపదించి ప్రవృత్తియు సంపాదించి పాపకులగు చెచ్చియిచ్చు నది. ఈగూఢ సామాన్యను ప్రాచీను లొప్పలేదు గాని మనుధర్మశాస్త్రములో ఈస్త్రీయొక్క రతిని పురుషుని వ్యభిచారదోషజనకముగా జెప్పలేదు గాన సామాన్యలో సంపదాభవము చేయవలయును.

ఇక ప్రాచీనోక్తిమూలయిన స్వీయలో గలుగు ముగ్ధా మధ్యాప్రోధాదులను పరకీయాసామాన్యలయందును గలుగు అష్టవిధనాయికల వ్రాయుచున్నాను.

౧ స్వాధీనపితక = అనగావతీ, స్వాధీనుడుగాగలది.

౨ వాసుకసజ్జక = అనగా ప్రియుడువచ్చుసమయమునకు తన్ను కేళికాగృహమును అలంకరించుకొని ప్రియాగమనమును బ్రతీక్షించునది.

౩ విరహాత్కంఠ = అనగా పతిరానందున విరహముచేత శ్రమనొందునది.

౪ విప్రలబ్ధ = అనగా సుకేతస్థలమునందు పతిని గానక చింతించునది.

౫ ఖండిత = అనగా అన్యస్త్రీసంభోగమువలన నాయకునిపై గోపించునది.

ఇందులో భావిఖండితగలదు, అనగా పతి అన్యస్త్రీసంభోగము చేసెనని తెలిసికొని వేరవచ్చిన పిదప కోపించవలెనని యుద్యుక్తురాలై యుండునది.

౬ కలహంతరిత = అనగా ప్రియుని గోపించి వెడల గొట్టి యనంతరము పశ్చాత్తాపపడునది.

౭ ప్రోషితపతిక = అనగా పతిదేశాంతరము పోయినందున విరహము చే చింతించునది.

౮ అభిసారిక = అనగా ప్రియుడుండు స్థలమునకుపోవునది. ఇందుజ్యోత్స్నాభిసారిక = అనగా వెన్నెలలో ప్రియునిగూర్చిపోవునది. తమోభిసారిక = అనగా చీకటిలో ప్రియునిగూర్చి పోవునది. ఇ ట్లనేక భేదంబు లూహ్యంబులు.

మఱియు నాధునికు లేర్పఱచిన నాయకలు ప్రవత్సృత్పతిక, ప్రవనత్పతిక, సమాగమిష్యత్పతిక, సమాగచ్ఛత్పతిక అని నల్గురు గలరు.

౧ ప్రవక్ష్యత్ప్రతిక = అనగా ప్రియు డూరికిబోబోవుచున్నాడని భావివిరహమును గూర్చి దుఃఖించునది.

౨ ప్రవక్ష్యత్ప్రతిక = అనగా దేశాంతరముబోయెడు ప్రియునిం జూచి భావివిరహమును గురించి దుఃఖించునది.

౩ సమాగమిష్యత్ప్రతిక = అనగా ప్రియుడు దేశాంతరమునుండి రావోపునని సంతసించునది.

౪ సమాగచ్ఛత్ప్రతిక = అనగా ప్రియుడు దేశాంతరము నుండి వచ్చుచుండగా చూచి సంతోషించునది.

స్వాధీనపతాకాదులగు నీ భేదములన్నియు బైజెప్పిన స్వీయా పరికీయా సామాన్యలకును గలుగుభేదములు గాబట్టి విస్తృతనవోహమున ముగ్ధ, మధ్య, ప్రగల్భ, పరకీయ, సామాన్య, ఈనాయికల ప్రసిద్ధిలక్షణములతో ఈ అవాంతరభేదములు చేరియుండు నని చూచుకొని వాట్లవాట్లయొక్క అవాంతరభేదముల నిరూపించి నామనిర్దేశముచేయువలెను.

— మానవతి —

మానవతి = అనగా ప్రియునియం దన్యస్త్రీ ప్రయుక్తముగా గోపించుటయును దానికిప్రియుడుచేయు మానశాంతియునుబట్టి యేర్పడునది.

ఇందు లఘుమాన, మధ్యమాన, గురుమాన, అని ౩ భేదములు.

౧ లఘుమాన = అనగా అన్యస్త్రీని ప్రియుడు చూచుటచే గలుగుకోపముగలది. ఇది ప్రియుడు ఉపలాలించుటచే మానశాంతిగలుగునది.

౨ మధ్యమాన = అనగా ప్రీయనికి ప్రీత్యతిశయము చేత హఠాత్తుగా మఱియుకన్త్రీ నామోచ్చారణచేయుటచే నతని యందు గోపముగలది. ఇది పురుషుడు అన వెట్టుకొనుటవలన మానశాంతిగలుగునది.

౩ గురుమాన = అనగా అన్యస్త్రీ సంభోగచిహ్నముల వలన గలుగుకోపముగలది. ఇది పాదప్రణామమువలన మాన శాంతిగలుగునది.

తృప్త, అతృప్త, తృప్తాతృప్త అని మూడునాయికలు కలరు.

౧ తృప్త = అనగా పురుషురతిచే తృప్తి జెందునది.

౨ అతృప్త = అనగా పురుషురతి వలన తృప్తిజెందనిది.

౩ తృప్తాతృప్త = అనగా పురుషురతి వలన గొంత తృప్తయై కొంత యతృప్తగా నుండునది. అనగా స్త్రీలకు రజో నిర్గమన మూత్రనిర్గమన ద్వివిధమార్గములవలన స్థలనంబులు గలుగుటగలదు అందు సోక్కుమార్గంబున స్థలనమైతృప్తింజెందిరెండవ మార్గస్థలనాపేక్షగలిగి యుండునది. ఇది కళా శాస్త్రానుభవద్యయసిద్ధము.

మఱియు గర్వితలో అయిదుభేదంబులు- గర్విత=అనగా గర్వింతునది.

౧ సౌందర్య గర్విత = అనగా తనయందు గల సౌందర్యముచేత గర్వింతునది.

౨ ప్రేమగర్విత = అనగా పతికి తనయందు విశేషప్రేమ గలదని గర్వింతునది.

౩ విద్యాగర్విత=అనగా పడుచు పదముచే గర్వింతునది.

౪ యావనగర్విత = అనగా మహామహనముచే గర్వింతునది.

౫ కులగర్విత = అనగా నెక్కువ కులముచే గర్వింతునది. ఇందులో మొదటి చెండు ప్రాచీనులు ఒప్పినవి గర్వితకు వక్రక్రియింపవలసినట్లు ప్రాచీనుల యభిప్రాయము వక్రక్రియతో సంతగా అవశ్యకత గానరాదు. ఉండెనేని మఱియు యుక్తము.

అన్య సుభోగ దుఃఖిత = అనగా తన ప్రియుడు మఱి యొక స్త్రీతో గ్రహించితే ఆ స్త్రీయందుగల చిహ్నములను జూచి దుఃఖపడునది. దీనికిని ప్రాచీనులు వక్రక్రియింపవలసిన సనియు అసుభోగచిహ్నములు గలది అనాయికయొక్కదాసిగా సుండువలెననియు సుకేతము చేసియున్నారు కదాచిత్తుగా నట్లు లేకయుం గలుగవచ్చును.

ఉత్తమ = అనగా ప్రియు డహితంబు చేసినను దాను హితమే చేయునది.

మధ్యమ = ప్రియుడు చేయు హితాహితంబుల ప్రకారము తానును హితాహితంబులు చేయునది.

అధమ = అనగా ప్రియుడు హితంబుచేసినను తా నహితంబునే చేయునది.

పద్మిని, చిత్తీ, శంఖి, హస్తీ, అని స్త్రీ జాతులు నాలుగు గలవు. ఈ జాతులకు అనుగుణము లగు పురుషజాతులు పద్మినికి పాంచాలుడు, చిత్తీనికి కూచిమారుడు, శంఖినికి భద్రుడు, హస్తీనికి వత్తుడు, అని నాలుగు గలవు.

ఈ స్త్రీపురుషజాతుల నిర్ణయము అవయవములయొక్క ప్రమాణభేదమునుబట్టి యేర్పడుచున్నది.

దీనింబట్టి స్త్రీపురుషులరతులను సీచోచ్చసమరతులను
నాలుభేదంబులు కలాశాస్త్రమునందు జెప్పబడియున్నవి.
చూడుడు.

దివ్య = అనగా దేవతాస్త్రీ.

అదివ్య = అనగా మనుష్యస్త్రీ.

దివ్యాదివ్య=అనగా దేవతాస్త్రీ మనుష్యస్త్రీగా బుట్టిచవి.

ఇవన్నియు స్వీయాపరకీయాసామాన్యలందు అవస్థాభేద
ములచేతను అవాంతరభేదములచేతను యథాసంభవములుగా
ననేకభేదములు గలుగుచున్నవి.

మఱియు కలహంతరిత, మొదల ఖండితావస్థచే గోపం
చితే, భర్త వెల్లిన తర్వాత విరహోత్కంఠావస్థతో వెనుక
వచ్చిల్లాపపడునది.

విప్రలబ్ధ, మొదల అభీసారికావస్థనుబొంది భర్తఅచ్చట
లేనందున విరహముచేత చింతించునది.

ఇట్లు రెండేసి నాయికావస్థలు ఒక్కొక్కనాయికకే
యథాసంభవముగా గలుగవచ్చును.

❖ నాయికాసహాయలు ❖

౧ దూతి = అనగా నాయికానాయకులకు అన్యోన్యవ్య
సందేశమును జెప్పనది.

౨ దాసి = అనగా పరిచర్యచేయునది.

౩ సఖి = అనగా సమానవయస్కు యగుచెలికత్తె.

౪ చేటి = అనగా సంధానచతుర.

౫ ఖాత్రేయ = అనగా బాపిహేతురు.

౬ ప్రాచీనేనీ = అనగా ప్రియునియొద్దకు వెళ్లుటకు ద్రోత్వాహవచనదిగాని, పాపగిరిదిగాని యర్థము.

౭ తింగిని = అనగా కడుయొగిని.

౮ తిల్పిని = అనగా మకరికాషత్రాదులు వ్రాయునది.

౯ సైర్యక్తి = అనగా సుసారిగానుండి రాజస్త్రీల కలం కారము చేయునది.

౧౦ శిక్షక = అనగా ప్రియునియొద్ద నడుచుకొనవలసిన కీతులు చెప్పునది.

౧౧ పరిహాసిన = అనగా హాస్యముచేయునది.

౧౨ చర్మశుభ్ర = అనగా తన చర్మమర్తములను దెలుపం జగినంత నే హముగలది.

మఱియు, పరికియకు లజ్జయుంటే జారత్వావేక్ష గలుగ కుండుట వలనను, సామాన్యకు మూర్ఖులవేశాదులవలన లజ్జ నివర్తించి యుండుటవలనను, పరికియాసామాన్యకు ముగ్ధా మధ్యాభేదములు గలుగవని ప్రాచీనులు వ్రాసియున్నారు. తన మంజరివ్యాఖ్యాతలు ఆమోద వరిమళ వ్యంగ్యార్థకౌముదీ కాదులు పైనాయుకలకు విస్తృతనవోధా, మధ్యాదిలక్షణములు గలుగ చప్పునని వ్రాసియున్నారు.

మఱియు, అన్యాయభోగచిహ్నపర్మ సజనితకోపప్రకా శకత్యముగల ఫిరాధిరాత్వాదిభేదంబులు లజ్జాపూర్ణయగు స్వీయాముగ్ధకు గలుగవని ప్రాచీనులు వ్రాసిరిగాని తద్వ్యాఖ్యాతలుమూత్రము “నవోధలకు ఖండితాత్మకలహంతరితాత్మ

భేదములను వారే వ్రాసియున్నపుడు ధీరాత్వావిభేదము లేల కలుగగూడదని యాక్షేపించి వ్రాసిరి. కావున వ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయమందు నే నేకీభవించితిని, దీనివలన పదపద్యాదులందు సవినపతుముగా నాయికాభేదములు గలిగినట్లయితే ఈ మంజరిలో జెప్పకపోయినను యైనాయికలను నిష్కయింపవచ్చును.

❖ నాయకులవివరము ❖

నాయకులు.

౧ అనుకూలుడు = అనగా స్వస్తీయంజ్ చిహ్నా ప్రీతి గలవాడు.

౨ దక్షిణుడు = సమమును సహజమును ఈ ప్రీతిగలిగి సమర్థతయు దక్షతయునుగలవాడు.

౩ భృష్టుడు = అపరాధియగు తన్ను వెళ్ల గొట్టినను బాక నాయికకు బ్రయంబులాడువాడు.

౪ శత్రుడు = కాంతలయందు కపటమునీయ నేర్పు గలవాడు.

౫ పతి = వివాహితుడు.

౬ ఉపపతి = జూరుడు.

౭ వైశికుడు = వేశ్యాసక్తుడు - ఈవైశికులలో, ఉత్తముడు=ప్రియురాలు కోపించినను, సుహరించువాడు.

మధ్యముడు = ప్రియురాలు కోపించినపుడు తనకుగల్గిన కోపానురాగంబులు ప్రకటింపక, తచ్చేష్టచేత మనోభావంబు లెఱుంగవలెనని యూహకుడు వాడు.

అథముడు = అజ్ఞాభయకృపలనుపూని కామక్రీడయందు గృత్యాకృత్య విచారంబులేనివాడు.

పతి, ఉపపతి, వైశికుడు ఈమువ్వురికి స్త్రీలకుగల యవ స్థావాంతరభేదములు గలుగ వచ్చును, ఈర్ష్యామాన ప్రయుక్తభేదములుతప్ప తక్కినవి గర్హవచ్చును, ఏలనంటే ఈ నాయకులలో సత్యపురుష రతివిషయకేర్ష్యామాన ప్రయుక్త భేదములు గలుగునెడ “యోషితో బహుచక్తిశ్చ,” అనుప్రకారముగ రసాభాసత్వము గలుగును గావున, ఖండితా, ధీరా ధీరా, మానవతీర్వాదులగు నిష్టీభేదములుతప్ప తక్కినవి యథా రుంధవములుగా గలుగవచ్చును, వానికి బులింగవాచకము లుగానామనిద్రేశము చేసికొనవలయును.

పీఠినర్తచిప్రలు—ర'

౧ పీఠమద్దుడు = నాయకునికంటె కొంచెము తక్కువ సామర్థ్యముగలవాడు. కుశితమైన నాయకకు బతియం దను గ్రహముగలుగజేయువాడు.

౨ విటుడు = కళాశాస్త్రమునందు మాత్రము సామర్థ్యము గలవాడు.

౩ చేటుడు = నాయకానాయక సంధానచతురుడు.

ర' విదూషకుడు=అంగవికారాదులచే బరిహసించువాడు.

❖ మహానాయకులు—ర. ❖

౧ ధీరోదాత్తుడు = ధైర్యము, కరుణ, సత్యము, మనోదేహబలములును గలవాడు.

౨ ధీరోన్మతుడు = శౌర్యము ధర్మము వంచనయుగల వాడు.

౩ ధీరశాంతుడు = శాంతియు బుద్ధియు గలిగి యీరయె టిచే బ్రసన్నుడైనవాడు.

౪ ధీరలితుడు = సమస్తభోగములుగలవాడు.

నాయికానాయకప్రకరణము సమాప్తము.

ర స ప్ర క ర ణ ము.

ఆలంబనస్థిత్యాదైభావములను దెలుపువిషయంబులు గలవి రసప్రకరణము అనంబడును.

అనేక పదార్థములు గలిసినజలము పానకరసాయన ముగా నెట్లెర్పడునో అట్లు విభావానుభావసాత్వికసంచారీభావ ములు కలిసిన స్థాయీభావము రసరూపముగా నెర్పడుచున్నది.

ఈరసము ౯ విధములని ప్రాచీనకవిసంకేతము.

౧ శృంగారము, ౨ హాస్యము, ౩ కరుణ, ౪ వీరము, ౫ భయానకము, ౬ భీభత్సము, ౭ రౌద్రము, ౮, అద్భుతము, ౯ శాంతము. ఈనవరసములకు స్థాయీభావములు

౧ రతి=స్త్రీలకుపురుషులకు గలుగుసంభోగవిషయకాభిలాష.

౨ హాస్యము = హాస్యాస్పదములైన చేష్టాదులచే గలుగు మనోవికాసము.

౩ కరుణ = బంధుజనమరణాదులచేత గలుగుదుఃఖము.

౪ వీరము = లోకోద్ధరకృత్యములుచేయు నత్తిప్రయత్నము. ఈవీరములలో హావీర, వయావీర, యుద్ధవీర, క్షమావీరములని ౪ భేదములు. భందులో వాత్సల్యము అనునది దయావీరములలో చేరుచున్నదని ప్రాచీనులు చెప్పియున్నారు. అది సరికాదు, ఏలనంటే శరణాగతుడైనవానిని రక్షించుటయందు దయావీరమున ముఖ్యోగమేగాని శిశువులయందు గలుగు వాత్సల్యము నిర్వైతుక వైజనియు శిశుసంరక్షణార్థము చేపుడు కలుగజేసినదియుగాన ప్రత్యేకముగా వాత్సల్యరసమని యేర్పజుచవలెనని సహనవ్యాఖ్యాతల సిద్ధాంతము.

౫ భయానకము = ప్రాణాకారము జూచుటవలనను అశక్యవహ మగుమాట వినుటవలనను గలుగుభీతి.

౬ భీభత్సము = దుర్గంధదూషకౌస్థిమాంసమలాదులు చూచుటవలన గలుగుచుహ్యము.

౭ రౌద్రము = అసకారముచేత మనస్సుప్రజ్వలించునది.

౮ ఆశ్చర్యము = అపూర్వము లయినవస్తువులను జూచుటవలనను, సంగతులు విచుటవలనను, మనస్సునగలుగు నాశ్చర్యము.

౯ శాంతము = విషయైరాగ్యమును గలిగించు మనోసౌఖ్యము. ఈ స్థాయీభావముల కన్నింటికి విభావానుభావ సాత్వికసంచారిభావములు గలవు శృంగారరసమునకుమాత్రము ఈ క్రింద వివరింపబడుచున్నవి.

తక్కినవానికి నిదేహితగ యథాసంభవములుగ గలుగువానిం జూచుకొనవలయును.

ఈశ్వంగారరసకారణమైన విభావము రెండువిధములు.

౧ ఆలంబనము = రతి యనుస్థాయీభావము, శ్వంగార రసము, యెవరినాశ్రయించి కలుగుచున్నవో అట్టి రూపవిశిష్ట స్త్రీపురుషులు ఆలంబనము.

౨ ఉద్దిపనము = స్త్రీపురుషులకు గలిగిన రతిచ్చును వృద్ధి పొందించునది. అనగాప్రాయము, సౌష్ఠ్యము, చేష్టయు, తటస్థులైన మలయానిలచంద్రమదనసంభవకశి కారామాదులు.

అనుభావము = కారణమైన విభావముచేత అంతఃరస ముత్పన్నమై వృద్ధిపొందు దాని ననుసరించి, బాహ్యతఃప్రకాశింపజేయు కటాక్షభుజాక్షేపాదులు.

సాత్విక భావములు—౧

౧ స్తంభము = ఏమియు దోచుకొనకుట.

౨ ప్రళయము = అతిమోహముచే నగుమూర్ఛ.

౩ జృంభణము = కన్నీళ్లు.

౪ స్వేదము = చెమట.

౫ విస్వరత్నము = గద్గదవాక్యము.

౬ రోమహర్షణము = పులకాంకురము.

౭ కంపము = వణకుట.

౮ వివర్ణత = వెలవెలబోవుట.

ఈసాత్వికభావములను కొందఱుకాలంకారికులు యెత్తుకొనలేదు ఏలనంటే శ్రీరామాదులకు గలుగు సాత్వికాదులు అనుభావములలో జెరుచున్నవనియు, కొందఱు శ్రీరామాది నిష్ఠసుఖదుఃఖాదులను సభ్యులు కావ్యనాట్యాదులందు భావింపి

౧౧ ఆవేగము = ఇష్టానిష్టప్రాప్తిపలన గలుగు మనస్సంభ్రమము.

౧౨ ధృతి=మనమున గృతార్థత్వమును పెంచుట.

౧౩ స్మృతి=పూర్వ మనుభవించినదానిని పలచుకొనుట.

౧౪ చాపలము=రాగ ద్వేషజనితచేష్టాద్యనష్ట.

౧౫ ఉగ్రత=తనకు ఎక్కుగలిగినచో గలుగుకోపము.

౧౬ అవహిత = తన మనోభావప్రకాశకమైన ఆకారమును మరుగుపఱచుట.

౧౭ శ్రమ = మనస్సంకోచము.

౧౮ విషాదము = వివిధోపాయభంగము.

౧౯ మదము = ఆనవపానాదులవలన గలుగు వ్యవస్థాచఙ్ఘితసంతోషము.

౨౦ ఔత్సుక్యము = సమయాక్షమత్వము, లేక జాగునోర్వజాలమి.

౨౧ మతి = అర్థవినిర్ణయము.

౨౨ నిద్ర = చిత్తనిమిలనము.

౨౩ మోహము = మూర్ఛ.

౨౪ బోధము = మేల్కొనుట.

౨౫ మృతి = మరణోద్యోగము.

౨౬ ముదము=ఇష్టప్రాప్తిపలన గలుగు సంతోషము.

౨౭ ఆలస్యము = చేయదగినకార్యములయందు ముఱివోద్యోగము.

౨౮ వితర్కము = సందేహబాహుళ్యము.

౨౯ సుప్తి = అతినిద్ర.

౩౦ ఆనూయ=చిరుల యతిశయత్వము సహింపకుండుట.

౩౧ ఆధ్యాసము=ఇష్టసిద్ధి కానందున దానినేచింతించుట.

౩౨ శ్రమము=చేతనాచేతనజ్ఞానములేక ముచ్చటించుట.

౩౩ అవస్థృతి = మన్తభావేశముచే గలుగు విపరీత

వికారములు.

ఈభావములన్నియు నన్ని రసములయందు నన్ని గలుగవు. యథాసంభవములుగా నగువాట్లను మాత్రము చూచుకొనవలయును.

శృంగారచేష్టలు ౧౮

౧ భావము=రసాభిజ్ఞానయోగ్యతామాత్రము.

౨ హావము=ఆభావము కొంచెము స్ఫుటమగుట.

౩ హేల=ఆభావమే బాగుగ ప్రకాశించుట.

౪ విలాసము=ప్రియుని జూచి స్త్రీకి గలుగు తాత్కాలికచేష్ట

౫ మాధుర్యము = రత్యాదిసమయములలో భూషణములు లేకనే మిక్కిలి ప్రకాశించుట.

౬ ధైర్యము = అతిమోహము గలిగినను గులశీలాదుల నతిక్రమింపకుండుట.

౭ విభ్రమము = ప్రియునియందే యుండు తలంపుచేత భూషణాదులను వ్యత్యస్తముగా ధరించుకొనుట.

౮ లీల = ప్రియునియొక్కగుణముల ననుసరించుటచే బ్రకాశించుట.

౯ కిలికించితము = ఉలిక్కిపడుట, వెంబడే కోపపడుట, వెంబడే సంతోషపడుట, తదనుగుణమైన యశ్రువులు నించుట, ఈ నాలుగుగూడిన చేష్టావిశేషము.

౧౦ మోట్టాయితము = కథాదులచే దనయిష్టమును దెలుపుట.

౧౧ లలితము = సొగసుగు దేహవిన్యాసము.

౧౨ విచ్చిత్తి = సొమ్ము లల్పముగానుండినను బ్రకాశించుట.

౧౩ బిబ్బోకము = ప్రియునికథయం దనాదరము.

౧౪ విహృతము = తనయంగీకారమును దెలుపవలసిన సమయమున నూరకుండి ప్రియలచే దెలుపుట.

౧౫ చకితము = తనమాధ్యముచే భయపడుట.

౧౬ హసితము = సంతోషంబునంగలుగు నవ్వలన ప్రకాశించుట.

౧౭ కుట్టమితము = సురతానందముచేత దంతక్షతాదులను గుత్తెటుగఁగఁడుట.

౧౮ కుతూహలము = ప్రియవిషయకమోహచాపల్యము.

— శ్రీలయందు గలుగు దశావస్థలు —

౧ చక్షుఃప్రీతి = ప్రియుని ప్రీతితో జూచుట.

౨ చింత = ప్రియ సంఘటనవిషయక చింత.

౩ సంస్మృతి = ప్రియుని దదేకనిషగా ధ్యానించుట.

౪ గుణకీర్తనము = ప్రియుగుణములు గొనియాడుట.

౫ అరతి = ప్రియవిషయకమోహంబున, దేనియందు నిచ్చలేకుండుట.

౬ లాఘము = మోహంబున తపించుట.

౭ లజ్జాత్యాగము = ప్రియునియందుగలుగు మోహముఁ బ్రశయించినందున, లజ్జవిడిచి యందఱితో జెప్పుకొనుట.

౮ గమనము = ప్రియునియొద్దకు దానే బోవుట.

౯ మూర్ఛ = అతీమోహంబున మూర్ఛిల్లుట.

౧౦ ధన్యత = ప్రియలాభమునంగల్గు నిష్ఠసిద్ధిచే నృప్తి నొందుట.

శృంగారము ౨ విధములు

౧ సంభోగశృంగారము = అనగా బాహ్యభ్యంతర రతులుగలది.

బాహ్యరతి = అనగా ఆలింగన నఖిక్షత దంతక్షత చుంబ నాది భేదములుగలది.

అభ్యంతరరతి = అనగా చౌశీతి బంధభేదములతో జేసినయది.

౨ ప్రియలంభశృంగారము = అనగా ఇందు పెక్కుభేదములు గలవు.

అందుప్రసిద్ధంబులు—౪

౧ అభిలాష = అనగా సంభోగోత్సాహము గలుగు మోహము.

౨ విరహము = అనగా కలిసి యెడబాయుటచే గలుగు వసంతాపము.

౩ ప్రవాసము = అనగా ప్రియుడుగాని తానుగాని దేశాంతరములలో నుండుటచే గలుగు విరహము.

౪ మానము = ఇవి ౨ విధములు.

ప్రణయమానము = అనగా నిరకరహేతుప్రచేత్రియుని యందు గోపముగలుగుట.

ఈర్ష్యామానము = అనగా అన్యస్త్రీ సుభోగజనిత కోపము.

ఈర్ష్యామానము మాత్రము పురుషులకు గలుగదు గల్గినయెడ రసాభాసమగును, తక్కిన విప్రలంభశృంగార భేదము లన్నియు, నీనాలుగింటిలో నంతర్భాగములు.

❖ రసాభాసములు ❖

౧ స్త్రీపురుషులలో నొకరికి ప్రీతిలేక యొకరికుండుట.

౨ నీచులరతిని అభివర్ణించుట.

౩ ఒక స్త్రీకి ననేక పురుషులయందు నేకకాలములో వనురాగమున్నట్లు చెప్పట.

౪ అనేకపురుషులకు నేకకాలములో నొకస్త్రీయందు మోహము గలుగుట.

౫ ఉత్తమ జాతిస్త్రీకి నీచునియందును ఉత్తమునికి నీచస్త్రీయందును సౌందర్యవతికి కురూపియందును కురూపికి సౌందర్యవతియందును యశావనస్త్రీకి వృద్ధునియందును యశావన పురుషునికి వృద్ధస్త్రీయందును రతిగల్గుట రసాభాసమనబడును, పశుపక్ష్యాదుల రతులవర్ణించుటయు ప్రాచీనులు రసాభాసము క్రింద చేర్చినారుగాని, “అదోషా సగుణో సాలంకారౌ, శబ్దార్థాకావ్యం” అనులక్షణముతోజేరిన మహాకావ్యముల

యందు వశువత్స్యాది రతులును వర్జింపబడుచున్నవి, గావున నవి రసాభాసములని చెప్పగూడదు. ఇకను దీనికి గతియేమన్నను, వత్స్యాదుల రతినిజూచి స్త్రీపురుషులకు వానియందు మోహము గలిగినట్లు చెప్పట రసాభాస మనవలసినట్లు తోచుచున్నది.

౧ భావోదయము = అనగా ప్రథమతః ఒకభావము గలుగుట.

౨ భావశాంతి = అనగా గలిగిన మోహేర్వాది భావములు శమించుట.

౩ భావసంధి=అనగా నొకరికిగలిగినభావముచూచు మఱి యిద్దరికి భిన్న భిన్న రసగతభావములుగా నారివారికిదోచుట.

౪ భావశబలత = అనగా ఏకరసగతభావములుగాని భిన్నరసగతభావములుగాని పూర్వపూర్వోపమర్థములుగా భావములు పుట్టుచు నివర్తించుచు దిరిగి పుట్టుచు నీరితిగ ననేకభావములు గలుగుట.

రసము అనునది విభావానుభావ సాత్త్విక సంచారీ భావములవలన గలుగు సుఖవిశేషము. అయితే కరుణ, భయ, భీభత్సాదు అనుభవించువారికి సుఖవిశేషముగా నెట్లేర్పడి రసత్వవ్యవహారము గలుగునని యాక్షేపముదోచును. అట్లుగాదు, ఎట్లైనగా రత్స్యాదులయిన ఈ తొమ్మిదియు ననుభవించువారికి రసత్వేనపరిణమింపవు ఇక నేమంటే కావ్యనాట్యాదులందు, శోత్పదస్థలగు సభ్యులకు అందు వర్జింపబడు రామాదిగత విభావానుభావ సాత్త్వికవ్యభిచారిభావములు ముద్రితముద్రిత

న్యాయముగా సభ్యబుద్ధి ప్రతిఫలికములయి వారలకు సుఖరూపమై రసత్వంబున పరిణమించు చున్నది గాన రత్యాదులయిన యీతోష్టదింటి ననుభవించువారికి సుఖహేతువులుగావు.

అయితే శృంగారము అనుభవించువారికి సుఖహేతువు గాదా? యనియందుకు, సంభోగశృంగారము నాయుకా నాయకులకు సుఖరూపము గావచ్చునుగాని విప్రలంభమునందు గలుగు దశానన్ధులు అనుభవించువారికి సుఖహేతువులగునా? గావున సభ్యులకే సుఖహేతువులగును.

అయితే కావ్యనాట్యాదులయందు రాములకుగలుగు సీతావియోగదుఃఖము పట్టువచ్చినప్పుడు సభ్యులకు గన్నీటు గాఱలేదా? గనుక వీరలకుమాత్రము సుఖహేతువు లెట్లగునని శంకింతురు, అట్లుగాదు సభ్యులకు రామాదినీష్ఠ దుఃఖమును జూచి యశ్రువులువచ్చుట సుఖాంగకమయిన దుఃఖమేగాని వాస్తవదుఃఖముగాదు. ఎట్లన, వాస్తవదుఃఖమైతే, ఎవరేని కావ్యనాట్యాదులను వినను జూడనుంగోరుదురా? కాబట్టి సామాజికులకే రసానుభవము - ఈసంగతి పండితరాయలవారు చెప్పిన రసగంగాధరములో నిందుల విస్తారము వ్రాయబడియున్నది చూచుడు.

రసప్రకరణము సమాప్తము.

సంగీత ప్రకరణము

సంగీతమును గూర్చి తెలుపు విషయంబులుగలది సంగీత ప్రకరణంబనంబడును.

“శ్లో. శిశుర్వేద్య పశుర్వేద్యే వేత్తిగానరసంఘటి”. అను ననుభవమును బట్టి నాయికానాయకనిష్ఠ విభావాను భావాదులను కావ్యనాట్యాదులందు సామాజికులకు రసత్వంబున బరిణామింప జేయుటలో సంగీతము ముఖ్యసహాయ మగుచున్నది.

పురాణము జదువుటకు గూడ రాగ మావశ్యకమనుటకు నుపప్రసంగముగ హరివంశము కేషధర్మములో.

గీ. పదపదంబునువిభజించి తుదయు మొదలు

నేరుపడశబ్ద భావంబు లెఱిగిరాగ

సమితివైనను శ్రీరాగ సరణివైన

సభనుతీంప బురాణముల్ చదువవలయు.

అనియున్నది.

ఈసంగీతము ౨ విధములు.

౧ మార్గము = అనగా నీశ్వర ప్రణీతమై భరతముపిచే బ్రకటింప బడినది.

౨ దేశ్యము = అనగా నాయాదేశములయందు వాడుక గలిగి మనోహరముగానుండునది.

ఇందుకు శ్రుతిలక్షణము.

శ్రుతి = అనగా శ్రవణగోచరమగు స్వాస్వాక్షరభ్రమి.

అనురణము = అనగా శ్రుతి వెనుకదాని చనుసరించి వినబడుచుండు నాదము.

స్వరము = అనగా అభ్రమి, స్వరశ్రుతికి సంజనము చేయుచున్నది గాబట్టి స్వరమనిపేరు. ఇందుకు స్థితి. స్వతోరం జయతి శ్రోతుచ్ఛిత్తం స్వర ఉచ్యతే. అనియున్నది.

ఈస్వరములు షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, దైవతము, నిషాదము అని సప్త స్వరములు.

శ్రుతుల వలన శుద్ధస్వరములు, శుద్ధస్వరగత శ్రుతుల మేళనమువలన వికృతస్వరములు ఈయాన్నింటి మేళనము వలన పూర్ణరాగములుగా నుండు జనకరాగములు పుట్టుచున్నవి.

ఈజనక రాగములలో గొన్ని స్వరములు వర్జ్యములై ఔడవషాడవ భేదంబులు గలిగి వానిచేత జన్యరాగంబులు పుట్టుచున్నవి.

స్వరోత్పత్తికి ప్రధానశ్రుతులు ౫ వీనివలన గలుగునవి ౨౨ శ్రుతులు ఈ ౨౨ శ్రుతులలో గొన్నికొన్ని చేరి శుద్ధ స్వరములయిన వనియు, స్వరములకు జేరిన శ్రుతులసంఖ్య.

స = అనగా షష్ఠ్యస్వరమునకు ర శ్రుతులు.

రి = అనగా ఋషభమునకు ౩

గ = అనగా గాంధారమునకు ౨

మ = అనగా మధ్యమమునకు ర

ప = అనగా పంచమమునకు ర

ద = అనగా దైవతమునకు ౩

ని = అనగా నిషాదమునకు ౨

౨౨

ఈప్రకారము శ్రుతులుచేరి స్వరములయినవని శాస్త్రములలో జెప్పబడియున్నది.

ఈశ్రుతిభేదములు ముఖ్యతః పాడిచూపుటకును, వీణాదియంత్రములచేత జూపించుటకును, వలనులేక యొకరికొకరికి జెప్పకొన వలసిన మాటలుగానున్నయవిగాన, శ్రుతుల పేరులు వ్రాయబడలేదు.

●● త్రిస్థానలక్షణము ●●

మంత్రిము=దీనికిస్థానము హృదయము.

మధ్యముము=దీనికిస్థానము కంఠము.

తారకము=దీనికిస్థానము మూర్ధము.

మఱియు నిమూడుస్థానముల సామీప్యముననుసరించు స్థానములుగా పాడునవి, యచుస్థానములనంబడును.

గ్రామభేదములు అనగా పాడుటకు శ్రుతిగూర్చుటలు.

౧ షడ్జగ్రామము = అనగా మందర షడ్జస్వరస్థానము నాథారశ్రుతిగా నేర్పఱచుకొని శ్రుతిజేసికొనుట.

౨ మధ్యమగ్రామము = అనగా ఆషడ్జము మొదలు మధ్యమస్వరపర్యంతము ఆరోహణముగా పోగా ఆ మధ్యమ స్వరమునే ఆథారషడ్జముగా జేసికొని శ్రుతిగా గూర్చుట.

3 గాంధర్వగ్రామము = అనగా పై నవ్రాసినరీతిగా షడ్జము మొదలు ఒకస్థాయి ఆరోహణముగా పోయి పై స్థాయిలో గాంధర్వస్వరము నాథారషడ్జముగా శ్రుతిగూర్చు కొనుట. ఇది మిగుల హేచ్చుగా పాడదగినది గనుక మనుష్యులకు సాధ్యము కాదనియు దేవతలు పాడదగిన దనియు శాస్త్రములలో సంకేతముచేసినారు.

వైవాట్ల లక్షణములను వెలుపు లక్ష్యములు ౨

౧ దైవీవీణ=అనగా మనుష్యగాత్రము.

౨ మానుషీవీణ=అనగా మనుష్యకృతమైనవీణ. వైవీ వీణయగు మనుష్యగాత్రమునందు స్వరాదులు పలికించుటకు మానుషీవీణయగు నచ్యుతరాయవీణయందు, లక్ష్యమును కనుపఱచుచున్నాము.

❖ వీణావిషయము ❖

భూలోకములో వాడుకగానుండు రుద్రవీణకు ౧౨ ఇండ్లుగలవు. ఈయిండ్లలో శుద్ధస్వరములేదు. తారకషడ్జము ౧ కూడాచేరి ౮ ఆయెను మిశ్రస్వరములు ౪ కూడాచేరి ౧౨ స్వరములాయెను. తక్కినమిశ్రస్వరములు ౪ ఉన్నవి. అవి యీ ౧౨ ఇండ్లలోనే పలుకుచుండుటచేత వ్లాటికి నిండ్లు వేటుగనుండ నక్కఱలేదు.

స్వరములు ౨ విభములు, శుభ్రములు, మిశ్రములు

౧ పృష్ఠము.

౨ శుభ్రముపభము దీనిలో వికృతిచతుశ్శ్రుతి ఋషభము పట్టుకొనియుపభము. ఇందులో ౨ వికృతులు.

౩ శుభ్రగాంధారము=దీనిలో వికృతి సాధారణగాంధారము, అంతఃగాంధారము, ఇందులో ౨ వికృతులు.

౪ శుభ్రమధ్యమము=దీనిలో వికృతి ప్రతిమధ్యమము-౧

౫ శుభ్రపంచమము=వికృతిలేదు.

౬ శుభ్రదైవతము = దీనిలోవికృతిచతుశ్శ్రుతిదైవతము, పట్టుకొనిదైవతము. ఇందులో వికృతులు ౨

౭ శుభ్రనిషాదము = దీనిలో వికృతి కైశికినిషాదము కాకలీనిషాదము. ఇందులో వికృతులు ౨

౮ తారకపృష్ఠము.

ఈశ్రుతులు ౧౬ కి పద్యము—

క॥ వరశుభ్రశ్రుతులెనిమిది

ధరమిశ్రశ్రుతులునాల్గు దగునీరారై

మరిమిశ్రమురెట్టింపగ

దిరముగబదియాలు శ్రుతులు తెఱగుననొప్పున్.

వీణయిండ్లు ౧౨ పీట్లలోనే ౧౬ స్వరములెచ్చుటెచ్చట బలుకునవి వ్రాయుచున్నాను.

క. చరిలోశుగమరిలోసగ

మరిషధలోకై ని యుంచి మాటికి పిదపక

వరుసగచధలోశునియీ

ధరలోనిట వ్రాసిచూడ దగునీకృమమున్.

రుద్రవీణ

కుం రి	చి.రి కుం.గా	చి.రి సా.గా	అం. గాం	శుం. చు.	ప్ర. చు.	పం. చు.	శుం. చు.	చు.తై. శుం.సి	కా.సి	తారక వడ్డము
-----------	-----------------	----------------	------------	-------------	-------------	------------	-------------	------------------	-------	----------------

ఈ ప్రకారము రుద్రవీణలో ౧౨ ఇంద్రులలోనే ౧౬ స్వరములు వల్కుచున్నవి. ఆధారశ్రుతి లోనే మందరవడ్డము వల్కుచున్నది గనుక దానికి నిలుపనిలేదు. రుద్రవీణకంటే స్థాయిలు హెచ్చుగా పలికించబడలేనని అచ్యుతరాయలవారు వీణలో ౨౧ యిండ్లు పెట్టింది వడ్డమతంత్రంలో ౨ స్థాయిలును కడమతంశ్రుతిలో కడమమూడవదగు మందరస్థాయి వలన వల్కుచున్నది తేర్చుటచి యున్నారు ఎట్లనగా ఆధారశ్రుతిలోనే మందరవడ్డము వల్కుచున్నది గనుక పెట్టుకొనిలేవ.

అచ్యుతరాయవీణ

కుం. రి	చి.రి సా.గా	అం. గాం	శుం. చు.	ప్ర. చు.	పం. చు.	శుం. చు.	చు.తై. శుం.సి	కా.సి	తారక వడ్డము
------------	----------------	------------	-------------	-------------	------------	-------------	------------------	-------	----------------

సారణితంత్రి రెండవ స్థాయియైన తారకవడ్డము పెట్టుచుంచి క్రింద వీణమేరువు వలకు ౧౨ పెట్టుంచితే కడమ తారకస్థాయి వల్కుచున్నది. సందర శక్తువ యగుటవలనను, ఆత్మ్యపు ముగా బల్కుకు స్థాయియకాదుచే గాత్రముచేసిన హేతువురలనను, వాయింపుకు వలకుచేసే నునుపటి

మందరస్థాయి యితరతత్తుల మెట్లమీదుగా బట్టిచూపుచున్నాడు. ఈయచ్చుతరాయవిజ మేళగించుక్రమము. వీణక్రింది మేరువునుంచి పై మేరుపువజకు త్రాడు కొల్లయెత్తి యీ త్రాటిలోనిన్ని యిన్ని భాగములలో ౨౪ మెట్లుంచితే ఒక సారిణి తంత్రిలోనే ౨ స్థాయిలు కలుగుచున్నవని వ్రాయబడియున్నది. అది అంతప్రమాణముగాలేనందునను, అనుభవజ్ఞులు శుద్ధవికృతుల స్వరజ్ఞానముమీద మేళగించి సరిచేయవలసిగా నున్నందున విజమేళగించుకొట్టి యిందులోకి వ్రాయలేదు.

●● మేళకర్త రాగముల ప్రస్తారము ●●

శుద్ధమధ్యమ మేళకర్తలు

శు-రి	శు-గాం	శు-మ	శు-పా	శు-పై	శు-ని
శు-రి	సా-గాం			శు-పై	శై-ని
శు-రి	అం-గాం			శు-పై	కా-ని
చ-రి	సా-గా			చ-పై	శై-ని
చ-రి	అం-గా			చ-పై	కా-ని
మ-రి	అం-గా			మ-పై	కా-ని

ఇవి శుద్ధమధ్యమ చక్రాలు ౬, చక్రము ౧ కి ౬ చొప్పున 3౬ భేదములు పుట్టుచున్నవి. ఇదేప్రకారముగ ప్రతిమధ్యమమును మాత్రము శుద్ధమధ్యమస్థానములోనుంచి యిదేరితిగ ప్రస్తరించితే 3౬ ప్రతిమధ్యమమేళకర్తలు పుట్టుచున్నవి. ఈరెండుచేరి ౭౨ మేళకర్తలు, ఇవె సంపూర్ణజనక రాగములు.

వీట్లకు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా సంఖ్య దెలియజేయు వేర్లు వాట్లకుద్ధవికృతస్వరములు వివరించుచున్నాను.

2.1 మేళములయొక్క లెక్క దెలియుటకు మేళకర్త పేరు మొదలనుండు రెండక్షరములను కాదినవ, టూదినవ, పాదినవ, యాద్యష్టా, అను లెక్కచేత జూడవలెను.

౧ కనకాంగి = అనగా కాదినవ, యనుసంఖ్యవలన కకారముమొదలు యకారమువఱకు సంఖ్యయగుచున్నది కాబట్టి కాదినవలో, క, అనునక్షరము మొదటిది అట్టికకారము నాది యందు గలదిగాన ౧ టవమేళమని సంజ్ఞ - రెండవ యక్షరము లెక్కించగూడదనుటకు నిషేధార్థమునుచెలుపు నకారమును రెండవయక్షరముగా జేర్చినందున రెండవయక్షరమగు నకారమును లెక్కించ గూడదు.

దీనికీస్వరము.

శు.రి శు.గాం శు.మ|| పం.శుదై శు.ని.—
అన్నియు శుద్ధస్వరములే.

౨ రత్నాంగి = అనగా యాద్యష్టా, అనులెక్కలో యకారమునకు రెండవవర్ణము రకారము గనుక అట్టిరేఖనాది గాగలమేళమైనందున రెండవమేళమనిపేరు.

ఇచ్చటనున్న పూర్వమువలెనే తకారమునకంటే పరముగా నిషేధార్థమును చెలుపు నకారమునుజేర్చియున్నందున రెండవవర్ణమునకు లెక్కలేదు.

సభారంజని—3

దీనికిస్వరము.

శు-రి| శు-గాం| శు-మ| పం| శు-దై| కై-ని| నిసాద
ములో వికృతి స్వరమయిన కై శికి నిసాదముపుట్టినది తక్కిన
వన్ని శుద్ధములే.

3 గానమూర్తి = కాదినవలో 3 వర్ణమయిన గకారము
యొదలుగ గల్గినందున 3 మేళమని సంజ్ఞ ౨ వర్ణము నకార
మయినందున లెక్కబనిలేదు.

దీనికిస్వరము.

శు-రి| శు-గాం| శు-మ| పం| శు-దై| కా-ని| కాకలీనిసా
దము వికృతము గల్గినది.

౪ వసస్పతి = యాద్యష్టే అనులెక్కలో ౪ వర్ణమగు
వకారమునాదిగా గలది గాన నాలుగోమేళమనిసంజ్ఞ - రెండవ
వర్ణము నకారమయినందున లెక్కబనిలేదు.

దీనికిస్వరము.

శు-రి| శు-గాం| శు-మ| పం| చ-దై| కై-ని.

౫ మానవతి = పాదిపంచ అనుసంఖ్యలో ౫ దగు మకా
రము నాదయందుగలది గాన ఐదోమేళము. నకారము లెక్క
లేదు. ఇంతకుమీద ఈరీతిగ నకారమూహ్యంబు.

దీనికిస్వరము.

శు-రి| శు-గాం| శు-మ| పం| చ-దై| కా-ని

౬ తానమాపి = టాదినవలో ౬ వర్ణమయిన తకార
మాదియందున్నందున ౬ మేళము.

స్వరము.

శు-రి! శు-గాం! శు-మ! పం! ష-దై! కా-ని! పీఠిలో అన్ని
శుద్ధములును, షట్స్పృతదైవతమును కాకనీనిషాదమును వికృతి
పుట్టినది.

౭ నేనాపతి = యావ్యస్తే ఆసులెక్కలో ౭ వర్ణమగు
సకారమాది గాగలదిగాన ౭ మేళము.

స్వరము.

శు-రి! సా-గా! శు-మ! పం! శు-దై! శు-ని! గాంధార
ములో వికృతగలిగినది.

౮ హనుమత్తోడి = యావ్యస్తే ఆసు సంఖ్యలో ౮
వర్ణమగు హకారమాదిగాగలదిగాన ౮ మేళము.

స్వరము.

శు-రి! సా-గాం! శు-మ! పం! శు-దై! కై-ని! గాంధార
ములోను నిషాదములోను వికృతి గలిగినది.

౯ ధేనుకమేళము = టాదినవలో ౯ వర్ణమగు ధకా
రము ఆదియందు గలదిగాన ౯ మేళము.

శు-రి! సా-గాం! శు-మ! పం! శు-దై! కా-ని! పీఠిలో
నిషాదము వికృతి.

౧౦ నాటకప్రియ = ఇదిమొదలు వామాంక విక్షేపముగా లెక్క జూడవలయును. అనగా ౨ వర్ణముయొక్క సంఖ్యను ముందు వేసికొని మొదటి అక్షరముయొక్క సంఖ్యను దాని వెంబడిగా వేయవలయును. మొదటనుండు నిషేధార్థమును దెలుపు నకారమునకు సున్న వేయవలయును, రెండవవర్ణమయిన టకారముయొక్క ౧ టవ అంకమును ముందుగా వేసికొని నకారముయొక్క సున్నను దాని వెంబడిగా వేసి చూచితే ౧౦ మేళమని సంజ్ఞ.

దీనిస్వరము.

శు-రి! సా-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కై-ని!

౧౧ కోకిలప్రియ = కాచినవలో మొదటివర్ణములగు కకారముల రెండింటికిని ఒక్కొక్కసంఖ్యను వెంబడి వెంబడిగా వేసినందున ౧౧ మేళమగుచున్నది.

శు-రి! సా-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కా-ని!

౧౨ రూపావతి = పం! ర.౨! కూడావేసినందున ౧౨ మేళమగుచున్నది, శు-రి! సా-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కా-ని!

౧౩ గాయకప్రియ = య౧గ౩ కూడావేసినందున ౧౩ మేళము. శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! శు-దై! శు-ని!

౧౪ వకుళాభరణము = క ౧ వ ర రెంటినికూడా వేసినందున ౧౪ మేళము శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! శు-దై! కై-ని!

౧౫ మాయామాళవగౌళ = య ౧ మ ౫ చేరి ౧౫
మేళము. శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! శు-దై! కా-ని

౧౬ చక్రవాకము = క ౧ చ ౬ చేరి ౧౬ మేళము.
శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కై-ని

౧౭ సూర్యకాంత = య ౧ స ౭ వేసితే ౧౭ మేళము.
శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! చ-దై-కా-ని

౧౮ హాటకాంబరి = ట ౧ హ ౮ కూడా ౧౮ మేళము,
శు-రి! అం-గా! శు-మ! పం! మ-దై! కా-ని

౧౯ ఝంకారద్వని = క ౧ ఝ ౮ కూడా ౧౯ మేళము,
చ-రి! సా-గా! శు-మ! పం! శు-దై! శు-ని

౨౦ నతభైరవి = త ౨ నకారమునకు సుఖ్యలేనందున
సున్న పెట్టవలయును కూడాచేరి ౨౦ మేళము. చ-రి! సా-గా!
శు-మ! పం! శు-దై! కై-ని

౨౧ కీరవాణి = ర ౨ క ౧ కూడ ౨౧ మేళము, చ-రి!
సా-గా! శు-మ! పం! శు-దై! కా-ని

౨౨ ఖరహరప్రియ = ర ౨ ఖ ౨ కూడ ౨౨ మే.
చ-రి! సా-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కై-ని

౨౩ గౌరీమనోహరి = ర ౨ గ ౩ కూడా ౨౩ మే.
చ-రి! సా-గా! శు-మ! పం! చ-దై! కా-ని

౨౪ వరుణప్రియ = ర ౨ వర కూడా ౨౪ మే! చ-రి!
సా-గా! శు-మ! పం! మ-దై! కా-ని

౨౫ మారరంజని = ర ౨ మ ౫ కూడ ౨౫ మే|| చ-రి|

అ-గా| శు-మ| పం| శు-దై| శు-ని|

౨౬ చామకేళి=ర ౨ చ ౬ కూడ ౨౬ మే|| చ-రి| అం-గా|

శు-మ| పం| శు-దై| కై-ని|

౨౭ సరసాంగి= ర ౨ స ౭ కూడ ౨౭ మే|| చ-రి| అం-గా|

శు-మ| పం| శు-దై| కా-ని|

౨౮ హరికాంభోజి = ర ౨ హ ౮ కూడ ౨౮ మే|| చ-రి|

అం-గా| శు| మ| పం| చ-దై| కై-ని|

౨౯ ధీరశంకరాభరణము = ర ౨ ధ ౯ కూడ ౨౯ మే||

చ-రి| అం-గా| శు-మ| పం| చ-దై| కా-ని|

౩౦ నగానందిని = గ ౩ నిషేధార్థమును దెలుపునకార

మునకు సున్నయుంచవలెను గాన ౩౦ మే|| చ-రి| అం-గా|

శు-మ| పం| ప-దై| కా-ని|

౩౧ యాగప్రియ=గ ౩ య ౧ కూడా ౩౧ మే|| ప-రి|

అం-గా| శు-మ| పం| శు-దై| శు-ని|

౩౨ రాగవర్ధని = గ ౩ ర ౨ కూడా ౩౨ మే|| ప-రి|

అం-గా| శు-మ| పం| శు-దై| కై-ని|

౩౩ గాంగేయభూషణి = గ ౩ గ ౩ కూడా ౩౩ మే||

ప-రి| అం-గా| శు-మ| పం| శు-దై| కా-ని|

౩౪ వాగధీశ్వరి = గ ౩ వ ౪ కూడ ౩౪ మే|| ప-రి|

అం-గా| శు-మ| పం| చ-దై| కై-ని|

౩౫ శూలిని=ల ౩ శ ౫ కూడ ౩౫ మే|| మ-రి, అం-గా!
శు-మ! పం! చ-దై! కా-ని!

౩౬ చలనాట=ల ౩ చ ౬ కూడ ౩౬ మే|| మ-రి, అం-గా,
మ-దై, కా-ని, శు మ, పం.

ఈముప్పదియాలు మేళకర్తృరాగములు శుద్ధమధ్యమ
మును మధ్యనుంచి ప్రస్తరించితే వైజెప్పిన ప్రకారము
౧౨ యిండ్లలో బల్కబడు శుద్ధవికృతస్వరములనుబట్టి యీ
చక్రము లేర్పడుచున్నవి గనుక ఆతారులు ముప్పదియాలు
భేదంబులు గలిగె.

ఇక నిదే ప్రకారము ప్రతిమధ్యమమును మధ్యనుంచి
యిదేరితీగ శుద్ధవికృతులు ప్రస్తరించితే యిదేరితీగ ౩౬ భేదం
బులు గలుగుచున్నవి గనుక కడమ ముప్పదియాటింటికి శుద్ధ
వికృతస్వరములు వ్రాయడములేదు.

౩౭ మేళము మొదలుకొని ౭౨ మేళమువఱకు పేరులు
మాత్రము సంఖ్యకు సరిగానున్నవి గనుక పేర్లకులెక్క విమర్శ
మాత్రము వ్రాయబడును.

౩౭ సాలగము=ల ౩ స ౭ కూడా ౩౭ మేళము.

దీనిక్లిష్టరము

శు-రి, శు-గాం, ప్రతిమధ్యమము; పం, శు-దై, శు-ని,

౩౮ జలార్ణవము=ల ౩ జ ౮ కూడా ౩౮ మేళము.

౩౯ ఝాలవరాళి=ల ౩ ఝ ౯ కూడా ౩౯ మే||

౪౦ నవనీతము=వ ౪ నకారమునకు లెక్కగా నున్న

పెట్టవలయును కూడ ౪౦ మే||

ర౧ పావనీమేళము=వ ర పా ౧ కూడ ర౧ మే||
 ర౨ రఘుప్రియ=ఘ ర ర ౨ కూడ ర౨ మే||
 ర౩ గవాంభోధి=వ ర గ ౩ కూడ ర౩ మే||
 ర౪ భవప్రియ=వ ర భ ర కూడా ర౪ మే||
 ర౫ శుభాపంతువరాళి=భ ర శ ౫ కూడ ర౫ మే||
 ర౬ షడ్విధమాన్దణి=డ ర ష ౬ కూడ ర౬ మే||
 ర౭ సువర్ణాంగి=వ ర స ౭ కూడ ర౭ మే||
 ర౮ దివ్యమణి=వ ర ద ౮ కూడ ర౮ మే||
 ర౯ ధవళాంబరి=వ ర ధ ౯ కూడ ర౯ మే||
 ౧౦ నామనారాయణి = మ ౧౦ నకారమునకుసున్న కూడ

౧౦ మే||

౧౧ కామవర్ధని=మ ౧౧ క ౧ కూడ ౧౧ మే||
 ౧౨ రామప్రియ=మ ౧౨ ర ౨ కూడ ౧౨ మే||
 ౧౩ గమనశ్రమ=మ ౧౩ గ ౩ కూడ ౧౩ మే||
 ౧౪ విశ్వంభరి=శ ౧౪ వ ర కూడ ౧౪ మే||
 ౧౫ శ్యామలాంగి=మ ౧౫ శ ౫ కూడ ౧౫ మే||
 ౧౬ షణ్ముఖప్రియ=ణ ౧౬ ష ౬ కూడా ౧౬ మే||
 ౧౭ సింహేంద్రమధ్యమ = మ ౧౭ స ౭ కూడా ౧౭ మే||
 ౧౮ హేమవంతిని = మ ౧౮ హ ౮ కూడా ౧౮ మే||
 ౧౯ ధర్మమతి = మ ౧౯ ధ ౯ కూడా ౧౯ మే||
 ౨౦ నీలిమతి = త ౨౦ న, ౦, కూడ ౨౦ మే||
 ౨౧ కాంతామణి = త ౨౧ క ౧ కూడా ౨౧ మే||
 ౨౨ రిషభప్రియ = ష ౨౨ ర ౨ కూడా ౨౨ మే||
 ౨౩ లతాంగి = త ౨౩ ల ౩ కూడా ౨౩ మే||

౬౪ వాచస్పతి = చ ౬ వ ౪ కూడ ౬౪ మే||
 ౬౫ మేచకళ్యాణి = చ ౬ మ ౫ కూడ ౬౫ మే||
 ౬౬ చిత్రాంబరి = త ౬ చ ౬ కూడ ౬౬ మే||
 ౬౭ సుచారిత్రి = చ ౬ స ౭ కూడ ౬౭ మే||
 ౬౮ జ్యోతిస్వరూపిణి = త ౬ జ ౮ కూడ ౬౮ మే||
 ౬౯ థాతువర్ధని = త ౬ థ ౯ కూడ ౬౯ మే||
 ౭౦ నాసికాభూషణి = స ౭ న, ౦, కూడ ౭౦ మే||
 ౭౧ కోసల = స ౭ క ౧ కూడ ౭౧ మే||
 ౭౨ రసకప్రియ = స ౭ ర ౨ కూడా ౭౨ మే||

ఇవి డెబ్బదిరెండు మేళకర్తల పేర్లు.

జన్యరాగములు

మేళకర్తలు = అనగా జన్యరాగములు ఇవి పైనవ్రాసిన విమర్శవలన శుద్ధస్వరములు వికృతి స్వరములు చేర్చి ప్రస్తరించునవి గాన నివి సంపూర్ణ సప్తస్వరములతో జేరినవి. ఆయొక్కొక్క జన్యరాగమునకు జన్యరాగములనునవి. ఒకస్వరము ఆరోహణములోగాని, అవరోహణములోగాని, కొన్నింటికి రెంటిలోగాని, ఒకస్వరము వర్జ్యముగా నుండుట హడవమనియు, అదేరీతిన రెండుస్వరములు వర్జ్యములైనయెడల బొడవమనియు జ్ఞేయబడుచున్నవి.—

మేళకర్త = అనగా జన్యరాగము ౧ కి సప్తస్వరములు ఆరోహణావరోహణములయందు సంపూర్ణముగా వ్రాసి దాని క్రింద సదరుభేదముల ప్రకారముగ స్వరవర్జ్యములుజేసి ప్రస్తరించితే యేర్పడు భేదములు.

[illegible]

ఈ ప్రస్తారమువల్ల పుట్టిన జన్యరాగములు.

సంపూర్ణ పాడవ భేదములు ౬ = అనగా ఆరోహణములో సంపూర్ణముగా నుండి అవరోహణములో నొకస్వరము వర్జ్యముచేయు భేదములు:—

౧ సంపూర్ణ బౌడవ భేదములు ౧గే = అనగా ఆరోహణములో సంపూర్ణముగానుండి అవరోహణములో రెండుస్వరములు వర్జ్యముచేసితే, యిగు భేదములు.

౩ పాడవసంపూర్ణ భేదములు ౬ = అనగా ఆరోహణములో నొక స్వరము వర్జ్యమై, అవరోహణములో సంపూర్ణములుగా నుండునవి.

౪ బౌడవసంపూర్ణ భేదములు ౧గే = అనగా ఆరోహణములో ౨ స్వరములు వర్జ్యములై అవరోహణములో సంపూర్ణములుగా నుండునవి.

౫ పాడవపాడవ భేదములు ౩౬ = అనగా ఆరోహణములోను, అవరోహణములోను నొకస్వరము వర్జ్యముగా నుండునవి.

౬ పాడవబౌడవ భేదములు ౯౦ = అనగా ఆరోహణములో నొకస్వరము అవరోహణములో ౨ స్వరములు వర్జ్యములుగా గలవి.

౭. బౌడవపాడవ భేదములు ౯౦ = అనగా ఆరోహణములో ౨ స్వరములు అవరోహణములో నొకస్వరము వర్జ్యముగా నుండునవి.

౮ బౌడవబౌడవ భేదములు ౨౨గే = అనగా ఆరోహణమునందు ౨ అవరోహణమునందు ౨ వర్జ్యములు గాగలవి.

అంతుమొత్తము మేళకర్తయైన జనకరాగము ౧-కి జన్య భేదములు ౪౪౪ ఈక్రమంబున ౭౨ మేళంబుల కన్నింటికిని ౩౪౪౪౪ జన్యరాగంబులు పుట్టె వీనికి మూర్ఛనాప్రస్తారమని పేరు.

అయితే పై మేళకర్తలలో బుట్టినవి కొన్ని కొన్ని జన్య రాగములు మాత్రము వాడుకలోనున్నవి.

❖ రాగములు ❖

ఈరాగములను రాగాంగ, ఉపాంగ, క్రియాంగ, దేశాంగములని ౪ భేదములుగలవు—ఈదేశాంగమునే భాషాంగమందురు.

౧ రాగాంగము = అనగా సంపూర్ణములయిన మేళకర్త రాగములు.

౨ ఉపాంగము = అనగా పై మేళకర్తల వలన పొడవ పొడవాది వర్జ్యములచే బుట్టినవి.

౩ క్రియాంగము = అనగా రాగస్వరములను వక్రము చేయగా బుట్టునవి. ఇవి హిందూస్థానదేశములో మిగుల వాడుకగా నున్నవి. ఇక్కడను స్వల్పముగా వాడుకగలదు.

౪ దేశాంగము = అనగా రెండేసిరాగములను గలుపుట వలన బుట్టునవి.

ఈరాగములకు న్యాయసాంశగ్రహస్వరములు గలవు వీట్లు వలన రాగస్వరూపము చక్కగా నెర్పడుచున్నది. ఏట్లన—

❖ న్యాయసాంశగ్రహములు ❖

౧ న్యాయము = అనగా నొక్కొక్కరాగమునకు ఆల

పించునపుడు సంగతి విన్యాసముయొక్క కొనస ఆస్వరము మీదనిలుపుట.

౨. అంశస్వరము = అనగా ఆయా రాగములలో సంగతి వేసి ఆలపించు నపుడు విశేషముగా ఆస్వరమునే పూరించుచు నుండుట. దీనికి రాజస్వరమును పేరుగూడగలదు.

౩. గ్రహస్వరము = అనగా రాగము నారంభించునపు డేమి, మధ్యమధ్య సంగతి నారంభించునపుడేమి, ఆస్వరము లోనే యారంభించుట.

ఇట్లు ఆయా రాగముయొక్క రూపమేర్పడుటకు న్యాసాంశ గ్రహస్వరములు ఈ యీరాగములకు నివి యివి యని ప్రాచీనులు నిర్ణయించియున్నారు.

స్వరప్రస్తారము వ్రాసి ప్రయోజనములేదు - ఎందువల్ల నంటే పాడేయొకచోట స్వరమునుబట్టి యపిగితే, యిదియిన్నన భేదమనియు దీనిక్రింద నిన్ని భేదములు పుట్టినవనియు నీకనిన్ని భేదములు పుట్టబోవుచున్నవనియు, నష్టోద్దేశ్యము చెప్పుటకు చమత్కారముగా నుపయోగించునదియేగాని, మఱియొకదానికి పనికిరాదు.

ఇట్లే వృత్తప్రస్తారము, తాళప్రస్తారము, మూర్ఖనా ప్రస్తారము అనగా అనంతరాగములు పుట్టునవి. ఇవి తెలిసి యుండుట, పాండిత్యసూచకమేగాని సభలలో నుపయోగము లేదు. గనుక విడిచి పెట్టుటయైనది.

— వాది, సంవాది, వివాది, అనువాది స్వరములు —

స్వరవిషయములో, వాది, సంవాది, వివాది, అనువాది, అనునాలుగు భేదంబులు ఉపయోగించునవి. ఎట్లనగా—

౧ వాది = అనగా ఆరోహణము - సరిగమపధనిస-రిగమ
పధనిస-గమపధనిస-మపధనిస-పధనిస-ధనిస-నిస-స-

౨ సంవాది=అనగా అవరోహణము-నిధపమగరిస-ధప
మగరిస-పమగరిస-మగరిస-గరిస-రిస-స-

౩ వివాది=అనగా సమ్యగరిసరిగమ-రిప్పమగరిగమప-గద్ద
పమ-గమపధ-మన్నిధప-మపధని-పస్సనిధపధనిస-

౪ ఆనువాది=అనగా సరిగ-రిగమ-గమప-మపధ-పధని-
ధనిస-

ఈరీను స్వరసంచారములలో ముఖ్యము లయినవి.
శుద్ధవికృతిస్వరాదిగా వై. జెప్పినవన్నియు మానుషీవీణయగు
అచ్యుతరాయవీణయందు ఉండజూచుకొనవలయును.

❖ దశవిధగమకములు ❖

ఈవీణలో దశవిధగమకములనియు, దశవిధప్రాణము
లనియు, వేర్లుగలవు. అందులో దశవిధగమకములు వ్రాయు
చున్నాను. ఎట్లనగా.

౧ కంపితము=వీణయొక్క తంఱిని యెడమచేత దురముగా
నాడించుట.

౨ మూర్ఛన = స్వరములను ఆరోహణావరోహణముగా
వాయించుట.

౩ కాలము=కుడిచేత చౌకమధ్య మధురంబుగ మీటుట.

౪ స్వరితము = ఆరోహజంటస్వరములకు మధ్య ప్రే
లుంచుట.

౫ ప్రత్యాహితము = అనగా అట్లనే అవరోహణమును
బట్టుట.

౬ ఆనుస్వరము = వట్టిమీనాటి యొక్క స్వరమువలకులాగున చేయుట.

౭ జాటు=తంత్రనిమీనాటి కొన్ని స్వరములయందు జాటుట.

౮ బిజయిక = ఏడవచేతితో తంత్రని ౧ మెట్టుమీదనే అడ్డమిచ్చుట—ఈయిచ్చుట '౭' స్వరములు వలకు వజ్రము యీడ్వవచ్చును.

౯ చొక్క = ఏడవచేతితోనే తంత్రులుమీటుచు స్వరములు పట్టుట.

౧౦ డాలు=వాద్యము, మీటుట, యీరెండును నెడమ చేతితోనేచేయుట.

❖ విశాదశస్ట్రాణములు ❖

౧ శ్రుతి = అనగా శ్రుతిగూర్చుట

౨ మీటు = అనగా తర్జనితోమీటుట

౩ లోమీటు = అనగా కిందికిమీటుట

౪ వేలిమీటు = అనగా ఆతర్జనినే వైకెత్తి వలుమాటు మీటుట

౫ పట్టు = అనగా తర్జనితోమీచి మధ్యమవేలితో నణచుట

౬ విడుపు=అనగా ఆళాచినదాన్ని బాగావిడిచిపెట్టుట.

౭ తడమీటు=అనగా మధ్యమవేలితోమీటుట

౮ సమమీటు = అనగామధ్యమవేలు తర్జనితోబేర్చి మీటుట

౯ కత్తెరమీటు = అనగాతర్జనీమధ్యమములతో దురముగామీటుట

౧౦ లయమీటు = అనగాపక్కతంతులయందు కనిష్ఠి కతోమీటుట.

సంగీత ప్రకరణము సమాప్తము

తాళ ప్రకరణము

తాళములగుర్చి చెప్ప విషయంబు గలది తాళ ప్రకరణంబనంబడును.

భరతోపనిషత్తునుబట్టి భరతర్షి భరతసూత్రములు చేసెను. ఈవలి వారిచే నివి వివరించి వ్రాయబడినవి.

చూడామణిభరతము, మాతృగుప్తభరతము, రత్నాకర చూడామణి, తౌర్యత్రికగజాంకుశము, అష్టనభరతము, హనుమద్భరతము, నందికేశ్వరభరతము, లక్షణరాజీయభరతము, శుక్రభరతము, గురుభరతము, యాజ్ఞ్యవల్క్యభరతము, నారదభరతము, జై మినిభరతము, ఇవిమొదలగు భరతములలోనుండు తాళదశప్రాణములు వివరించుచున్నాను.

సృష్టిగీతవాద్యసముదాయ రూపకమయిన తౌర్యత్రికంబను మదగజంబునకు తాళమనునది అంకుశము.

— తాళశబ్దవృత్తి —

తలప్రతిష్ఠాయాం అనుభాతువ్రమీదఘట్ ప్రత్యయము వచ్చి వృద్ధివచ్చి తాళము అనుశబ్దమయ్యెను.

తాళము అనగా కరతలద్వయ సంయోగము వలన గలుగుధ్వని. అది యధనాచిశ్చరు కరతలద్వయ సంయోగము వల్ల పుట్టినది. ఇందుకు పద్యము.

క. కుడిచేతఘాతశివుఁడై

యెడమనుపలికేటిశబ్ద మీశ్వరియనగా

కుడియెడమపలుకుశబ్దము

నరయనది సశబ్దమనెడి తాళంబయ్యెన్.

అని చెప్పియున్నది.

❖ దశప్రాణములు ❖

ఈతాళమునకు ౧౦ ప్రాణములుగలవు. అవి యెవ్వియనగా ?

శ్లో॥ కాలోమాన్దక్రియాంగాని గ్రహజాతకళాలయాః
యతిప్రస్తారభత్యేతే దశప్రాణాః ప్రకీర్తితాః॥ అని చెప్పబడియున్నది.

❖ కాలప్రాణలక్షణము ❖

౧ కాలము = ఆద్యంతములులేనిది, అయితే క్రింద కనుపటచెడిపరిమితులకు ప్రమాణములుగా ఊణలవాడులు గుఱుతులగుచున్నవి.

సూటులొమరతేకులు దొంతరగాబెట్టి సూదితో గ్రుచ్చితే అన్నియు తేకులు దిగబడునంతకాలము ఊణమనంబడును.

ఆఊణములు ౮ అయితే లవము.

ఆలవములు ౮ అయితే కాష్ఠ.

సభారంజని—4

ఆకాష్టలు ౮ అయితే నిమిషము.

ఆనిమిషములు ౮ అయితే కళ.

ఆకళలు ౨ అయితే చతుర్భాగము.

ఈ యాటును దేవమానములు.

తక్కినయాటును భూలోకములో వాడుకగానుండునవి.

౧ అనుద్రుతము = అనగా ఆచతుర్భాగములు రెండుయితే అనుద్రుతము ఇదిహ్రస్వమైన అకారోచ్చరణకాలమగుచున్నది.

౨ ద్రుతము = అనగా ఆ అనుద్రుతములు ౨ అయితే ద్రుతము అగును.

౩ లఘువు=అనగా ఆద్రుతములు ౨ అయితే లఘువు.

౪ గురువు=అనగా ఆలఘువులు ౨ అయితే గురువు.

౫ పుతము=అనగా ఆలఘువులు ౩ అయితే పుతము.

౬ కాకపాదము = అనగా ఆలఘువులు ౪ అయితే కాకపాదము అగును.

ఈ ౬ కాలప్రమాణములను దెలిసి భూలోకమునందు తాళములు వాడదగినవి.

— మార్గప్రాణలక్షణము —

ఈ మార్గము ౬ విధములు

౧ అతిచిత్రతరము = అనగా ఏతాళమునకైనను అనుద్రుతాక్షరకాలమునకు సమముగా గీతమునడుచుట—దీనిని సొల్లు—త.

౨ అతిచిత్రము=అనగా ఏతాళమునకైనను తాళాక్షర

కాలమునకు రెండక్షరకాలము దీర్ఘముగా నడుచునది - దీనికి సొల్లు తక అనంబడును.

౩ చిత్రము=అనగా ఏతాళమునకైన నను తాళాక్షర కాలమునకు ౪ అక్షరములు దీర్ఘముగా నడుచునది. దీనికి సొల్లు ధరికిట అనంబడును. ఈ నాలుగక్షరముల కాలము మాత్ర అనంబడును.

౪ చిత్రము=అనగా ఏతాళమునకైన తాళాక్షరకాలమునకు రెండుమాత్రలకాలము దీర్ఘముగా నడుచునది.

౫ వాక్తికము=అనగా తాళాక్షరకాలమునకురమాత్రల కాలము నడచునది.

౬ వక్షిణము=అనగా తాళాక్షరకాలమునకురమాత్రల కాలము నడుచునది.

ఈ ప్రకారము ఏతాళమునకైన, స్వేచ్ఛియందు నక్షర కాలములకు నొక్కొక్కక్షరమునకు నున్న ప్రకారము అక్షరము మొదలు పై అక్షరమునకు జరుగు కాలదీర్ఘములు మార్గములని చెప్పబడుచున్నవి.

ఈలక్షణము తాళగీతములయందు భరతకోవిదులు అను లోమ విలోమములుగా వాడుచున్నారు.

ఈ అక్షరమక్షరము నందున నడుచు మార్గకాలము చతురశ్రజాతిగానే నడువవలసివట్టు అనేక భరతజ్ఞులు తీర్మానించియున్నారు. ఇందుకు తౌర్యప్రకరణములలో శ్లో॥ సర్వేషామేవతాళానాం నాస్తి నాస్తి మహితలే ద్విజాతి రహితోమార్గ స్సంచారాయ కదాచన॥ అనియున్నది.

అయితే దేశీయములో మాన్యము తిశ్రమిశ్రఖిండా
దరులుగా గతిభేదము చేసి వాడుచున్నారు. గనుక అవధాన
ములుచేయు పాఠకుడు అన్యజాతిమాన్యముగాను పాడవచ్చును.

❖ క్రియాప్రాణలక్షణము ❖

ఇక క్రియాప్రాణ లక్షణము వ్రాయబడుచున్నది.

క్రియలు మాన్యక్రియలనియు, దేశ్యక్రియలనియు
౨ విధములు.

మాన్యక్రియలు ౮
దేశ్యక్రియలు ౮
—————
౧౬

❖ మాన్యక్రియా వివరము ❖

ఈమాన్యక్రియలో నిశ్శబ్దక్రియలు ౪ సశబ్దక్రియలు
౪ అని ౨ విధములు.

నిశ్శబ్దక్రియలు

౧ ఆవాపము=అనగా చేతినిముడుచుట

౨ నిష్క్రమము = అనగా విప్పట అనగా ఆముడిచిన
చేతిని విప్పట.

౩ విక్షేపము=అనగా చేయివిప్పి వెలికి విదలించుట.

౪ ప్రవేశము=అనగా కరము క్రిందికి జొనుపుట.

సశబ్ద క్రియలు

౧ ధృవము=అనగా చిటికవేసిన శబ్దము,

౨ శమ్య=అనగా కుడిచేతితో ఘాతవేయుట.

౩ తాళము=అనగా ఎడమచేత ఘాతశబ్దము.

౪ సన్నిపాతము=అనగా రెండంచేతులును ఘాతించిన శబ్దము.

❖ దేశ్య క్రియల వివరము ❖

౧ ధృవకము=అనగా ఎడమహస్తములో కుడిహస్తము చేత ఘాతవేయట.

౨ సర్పిణి=అనగా ఘాతవేసినయాకుడిహస్తమును బై కెత్తుట.

౩ కృష్య = అనగాఎడమనుంచి కుడిపార్శ్వమునకు రానిచ్చుట.

౪ పద్మిని=అనగా ఆహస్తమే దిగువ చూచునట్లు చూచుట.

౫ విసర్జిత = అనగా ఆహస్తమేవెలిగొ చుట్టుట

౬ విత్తిస్త=అనగా ఆహస్తముయొక్క ప్రేళ్లనాలుగును ముడిచి వెనుకకు దీయుట.

౭ పతాక=అనగా ఆహస్తమే మీదికి చూచునట్లు ఎత్తుట.

౮ పతేత=అనగా ఆహస్తమే చక్కగా దిగువకుదించుట.

తాళమునకుండు అనుద్రుత, స్త్రుత, లఘు, ప్లుత, కాక పాదంబులుగల తాళము లన్నింటికిని ఈగీ క్రియలును వాడవలయు సనిభరతసంకేతము.

—● అంగప్రాణలక్షణము ●—

అంగము అనగా అంకము

౧ అనుద్రుతము = వ్రాయుక్రమము ౧.

దీనికేపేర్లు

అర్థచంద్రము, అవ్యక్తము, చారునాసికము, వైవ్యంజనము, అనునాసికము, విరామము.

౨ ద్రితము = వ్రాయుక్రమము. ౦

దీనిపేరులు అనగాపర్యాయనామములు.

వలయము, చిందువు, ధృవము, అంబరము, చక్రము, అర్థమాత్ర.

౩ లఘువు = వ్రాయుక్రమము

దీనిపేరులు

సరళము, నిర్వాహకము, హ్రస్వము, మాత్ర, శరము.

౪ గురువు = వ్రాయుక్రమము ౭

దీనిపేరులు.

కళ, దీప్తము, వక్రము, విల్లు, ద్విమాత్రము, యమశేషము.

౫ ప్లుతము = వ్రాయుక్రమము ౬.

దీనిపేరులు

త్యైంగకము, దీప్తము, త్రిమాత్ర, సోమోద్భవము, త్రిశ్రము, త్రిపురము, త్రైకము.

౬ కాకపాదము = వ్రాయుక్రమము +

దీనిపేర్లు

శబ్దహీనము, చతుర్మాత్ర, నిశ్శబ్దము, హస్తసంజ్ఞకము, రంగపుత్రము, హంసపాదము.

అనుద్రుతమునకు ౨ అంగుళములు

ద్రుతమునకు ౪ అంగుళములు

లఘువునకు ౮ అంగుళములు

గురువునకు ౧౬ అంగుళములు

పుత్రమునకు ౨౪ అంగుళములు

కాకపాదమునకు ౩౨ అంగుళములు

ఈ క్రమమున నున్నతంబు తెలిసి కట్టవలసినది. ఈ అంగములకు పూర్వము చెప్పిన క్రియలు నడచుట యేలాగంటే.

—● అంగములువాడవిధము —●

కాకపాదము = ఎడమనుండు సర్విణియు, కుడినుండు కృష్యమును ఊర్ధ్వముఖమయిన పతాకమును, విగుప్తనుండు పతితయును, ఈనాల్గు దేశ్యనిశ్శబ్దక్రియలచేత కాకపాదము వాడదగినది.

పుత్రము = శమ్యయనునశబ్దక్రియయు, ఆవాస, నిష్క్రామ, ప్రవేశ, అనునీ నిశ్శబ్దక్రియలును, ఈ ౪ క్రియలచే వాడవలయును.

గురువు = మార్గక్రియలలో చేరిన శమ్యయును, దేశ్యక్రియలలోని పద్ధినియు, ఈ ౨ క్రియలచే నడుపవలయును.

లఘువు = మార్గక్రియయైన శమ్యచేత అష్టాంగుళ ప్రమాణముగా వాడవలయును.

ద్రుతము=మాన్యక్రియమైన శమ్యయందుగల అష్టాంగుల ప్రమాణములో అర్థభాగముతోని చతురంగుల ప్రమాణముగా వాడవలయును.

అనుద్రుతము=శమ్యయందుగల అష్టాంగుల ప్రమాణములో నాల్గవభాగముతోని ద్వ్యంగుల ప్రమాణముగా వాడవలయును.

— గ్రహస్థానలక్షణము —

ఈ గ్రహములు ౪ విధములు

౧ అతీతగ్రహము=అనగా గీతము ముందునడిచితాళము వెనుక నడుచునది.

౨ అనాగతగ్రహము=అనగా తాళము ముందునడిచి గీతము వెనుక నడుచునది.

౩ సమగ్రహము=అనగా తాళము గీతము సమకాలముగా నడుచునది.

౪ విషమగ్రహము=అనగా తాళము, గీతమునకు విషమముగా నడుచుట.

దీనియర్థమును భరతవిదులు ౨ విధములుగా జెప్పుచున్నారు. ఎట్లనగా.— తాళారంభాక్షరముగాక తక్కినతాళాక్షరములు రెండుభాగములుచేసి తాళారంభమునకు ముందు గీతము నడిచితే అది అతీతము అనియు, — తాళారంభము ముందునడిచి గీతము వెనుక యెత్తుకుంటే అది అనాగతము అనియు, — తాళారంభములోనే గీతము సమముగా నారంభించునది, సమము అనియు, — నిర్ణయములేకుండ ఆవృత్తమునకు మార్పులుగలుగునెడ విషమమనియు జెప్పుచున్నారు.

—● రెండువయర్థము —●

ఈభాగము తాళము బేసియక్షరములుగలదై తేఘాశ్చలో నొక వర్ణముపాసు మిగుత అక్షరములు సరిగానుండుటచే రెండుభాగములు చేయవచ్చును. తాళాక్షరములు సరిగానుంటే ఘాతలోనొకవర్ణముపాతే తక్కినవి బేసిగానుంటవి గనుక యవి రెండుభాగములు చేయుటకు ఒక యక్షరమును సగము చేయవలసియుంటున్నది. అక్షరకాలము మొదలుకొనియే మనుష్యులు వాడతగినదని వై నచెప్పియున్నది. అట్లు అక్షాక్షరములో గీతమారంభించి పాడ వల్ల లేదని మఱికొందఱు తాళముయొక్క దేఅక్షరకాలములోనైన సరే అక్షరము మొదలుపై అక్షరము వఱకు జరుగు మార్గకాలములో నొకమాత్ర రక్షరములు “దరికిట” అని యుంచుకొని తాళ లయయొక్క దేయక్షరములోనైనను ఒక యక్షరమునకు సరిగా మార్గకాల మాత్ర మొదటియక్షరమయిన “ధ”యను నక్షరములో గీతము సరిగా నెత్తుకుంటే యది సమగ్రహమనియు,

లయాక్షరమునకు సంబంధించిన “ధ” యను నక్షరము వెంబడి “రి”యనునక్షరములో గీతము ఎత్తుకుంటే, లయాక్షర మతిక్రమించి “రి”యనునక్షరములో గీతమెత్తినందున, నిషియ నాగతమనియు.——

లయాక్షరమునకు ౩ వ యక్షరమయిన “కి” యనునక్షరములోగీతము ఎత్తుకుంటే, అది యుసికాలమగుచున్నది గనుక ఇదివిషమగ్రహమనియు.——

లయాక్షరమునకు ౪ దియైన “ట” యనునక్షరములో గీతమెత్తుకుంటే, తాళముయొక్క వెనుకటియక్షరమునకు నిషి

ముందగుచున్నదిగాన, గీతము అతీతమైనందున అతీతగ్రహమనియు, నిట్లు చెప్పుచున్నారు.

❖ జాతిప్రాణలక్షణము ❖

చతురశ్ర, త్రిశ్ర, మిశ్ర, ఖండ, సంకీర్ణము, లని ౫ జాతులు.

౧ బ్రహ్మజాతియైన చతురశ్ర జాతికి లఘుకాలము ౪ అక్షరములు.

౨ క్షత్రియజాతియైన త్రిశ్ర జాతికి లఘుకాలము ౩ అక్షరములు.

౩ వైశ్యజాతియైన మిశ్ర జాతికి లఘుకాలము ౨ అక్షరములు.

౪ శూద్రజాతియయిన ఖండజాతికి లఘుకాలము ౫ అక్షరములు.

౫ సంకీర్ణ జాతికి లఘుకాలము ౯ అక్షరములు.

❖ ౪ జాతుల వ్యుత్పత్తిక్రమము ❖

చతురశ్రజాతి బ్రహ్మజాతి గావున బ్రహ్మకు ౪ ముఖము లొకచేత దీనికి ౪ అక్షరములు లఘుకాలమాయెను.

చతురశ్రజాతియొక్క లఘు కాలమైన ౪ అక్షరములను మూడింట గుణించగా ౧౨ అయెను. ఆ ౧౨ ను ౪ పాళ్లు చేయగా పాలు ౩ - ౩ అయెను గనుక త్రిశ్ర జాతికి లఘుకాలము ౩ అక్షరములాయెను.

అచతురశ్రజాతి ౪ అక్షరములును ఈ త్రిశ్రజాతి

3 అక్షరములును మిశ్రముచేయగా నైన యేడక్షరములును మిశ్రజాతికి లఘుకాలమామయెను.

ఈ మిశ్రముయొక్క 2 అక్షరములును త్రిశ్రముయొక్క 3 అక్షరములును కూడి పది ఆయెను ఆ 10 ని సగముగా ఖండించగా ౫ అక్షరములాయెను గనుక యీ ౫ అక్షరములకాలము ఖండజాతికి లఘుకాలమామయెను.

ఆస్వయమయిన చతురశ్రజాతి ౪ అక్షరములును, ఈ త్రిశ్రమిశ్రములతోగూడి ఖండింపబడిన ఖండజాతియొక్క అయిదక్షరంబులును ఈ రెండును గూడియైన ౯ అక్షరములు సంకీర్ణజాతికి లఘుకాలమామయెను.

నందికేశ్వరధరతములలో మఱికొన్ని లఘువులు చెప్పబడి యున్నవి.

ఎట్లనగా = మనుష్యలఘువు	౪	అక్షరకాలము
సర్వలఘువు	3	"
మిశ్రము అనగా దేశలఘువు	2	"
ఖండము అనగా చిత్రలఘువు	౫	"
సంకీర్ణము అనగా దివ్యలఘువు	౬	"
దివ్యసంకీర్ణము అనగా సింహలఘువు	౮	"
మిశ్రసంకీర్ణము అనగా వర్ణలఘువు	౯	"
దేశసంకీర్ణము అనగా వాద్యలఘువు	10	"
మిశ్రదేశసంకీర్ణము అనగా		
కర్ణాటకలఘువు	11	"
దేశశుద్ధసంకీర్ణము నిశ్శబ్దలఘువు	12	"

ఈ లఘువులలో కొన్ని యెగువజెప్పినవియు, గూడ నున్నవి, చూచుకొనవలయును.

❖ కళాప్రాణ లక్షణము ❖

అనుద్రుతంబు, ద్రుతంబు, ఇవి ౫ జాతులలో మిశ్రమములు గావున దత్తజ్ఞాతి మాత్రలు మొదలుకొని కళలు రెట్టింపవలెను.

చతురశ్రజాతికి ౪ అక్షరములు లఘుకాలము. దీనిని రెట్టించితే ౮ దీనిని రెట్టించితే ౧౬ దీనిని రెట్టించితే ౩౨ దీనిని రెట్టించితే ౬౪ దీనిని రెట్టించితే ౧౨౮.

ఈరీతిగ నెన్నింటినైనను హెచ్చింపవచ్చును-ఇవి కళలు.

ఇదే ప్రకారము త్రిశ్రలఘువు ౩ టిచేత లెక్కించేది. ఇట్లానే మిశ్రఖండసంకీర్ణ జాతుల లఘుక్షరములచేత లెక్కించేది. ఇది కళాలక్షణము.

సప్తశూలాదులకు దీనియుపయోగములేదు, సప్త శూలాదులనగా సప్తతాళములు - వీట్లు కేజాతినిష్ఠమయిన పై వివరించియున్న లఘువులను వాట్లవాట్ల అక్షరసంకేతసిద్ధములుగా వాడవలసినదిగాని, కడమ అనేకతాళములకు లఘువు అనగా చతురశ్రజాతిలఘువుకు గల నాలుగు అక్షరములును పట్టిలఘ్వాదిపై అంగములుకూడా వాడవలయును.

ఇందుకు చూడామణి భరతములో శ్లో॥ సప్తానామపి తాళానా మేకైకస్యాపి పద్విధమ్| అన్యేషామేవ తాళానాం సాజాతీర్నైవ కథ్యతే॥ అనియున్నది.

మఱియు మాతృగుప్త భరతమునందు శ్లో॥ అన్యేషామేవ తాళానాం సంఖ్యాభిస్తావన్న్యతః| జాతిభేదపరిజ్ఞానం

జ్ఞాతవ్యం గీతకోవిదైః॥ అనియున్నది గాన వాల్లకు జాతి నిర్ణయము జేయుటలో ఆయాతాళముయొక్క సమష్టి అక్షర కాలము ఇన్నియనుకొని సవరుజాతుల కళల లెక్కలు దేనికి సరిపడితే ఆయాతాళమునకు ఆయాజాతితాళమని పేరు నిర్ణయించవలయును.

ఆసంఖ్యకు ౧, ౨ అక్షరములు జాస్తిగానుండినను, ఆజాతిలో జేరినవేయని యేర్పటచి ౧ అధికముగానుంటే, అనుద్రుతము ౨ అక్షరములు అధికముగానుంటే ద్రుతము చేరినట్లు లెంచవలయును. దీని సంకేతమిది.

●● లయప్రాణలక్షణము ●●

ఇది మూడువిధములు.

౧ ద్రుతలయ=అనగా పాడుటకు నెంతత్వరగా తాళము వేసికొని పాడదగునో అట్లు తాళమువేసికొని పాడుట.

౨ మధ్యలయ=అనగా అంతకు రెట్టింపువిలంబముచేయుట.

౩ విలంబితము=అనగా ఆ మధ్యలయకంటే రెట్టింపు విలంబముచేయుట.

మఱియు “గీతతాళావినా మేకత్ర విరామాలయః” అనియు “శ్రుతీచ్ఛాతాపితాలయః” అనియు జెప్పియుండుట చేత లయ ముఖ్యము.

తాళాక్షర కాలములలో వ్యత్యస్తమైనను గ్రహ ప్రాణము వ్యత్యస్తమైనను అనుద్రుత లయమాత్రము తప్పకుండ వలయును.

అవిద్యుండియు లయచెడితే ప్రాణము చెడును గావున. అవలయ యనంబడును.

— యతిప్రాణాలక్షణము —

౧ సమయతి ౨ స్తోత్రోపహయతి ౩ గోపుచ్చయతి ౪ యవమధ్యయతి ౫ వేదికాయతి ౬ విషమయతి ౭ పిపీలికాయతి ౮.

ఇవితాళముల యంగములబట్టి యేర్పడునవి ఎట్లనగా—

౧ సమయతి = అనగా । । । సమానజాతీయములగు నంగములు గలది. ఎట్లనగా నొకతాళమునకు అంగము ఒకటి రెండు మూడు లఘువులుగా నుండునెడల । । । ఈఅంకములు ఈలాగే యేయంగములును సమములుగా నుండుట వలన సమయతి యనబడును.

౨ స్తోత్రోపహయతి = అనగా ౦ ౦ । ౨ నదివలె పుట్టుకయందు కొంచెమును క్రమ క్రమముగా తుదవఱకు గొప్పలునునగు నంగములుగలది. ఎట్లనగా, దీనితాళాంగము టొక్క అంకములు ఇట్లు నదివలె మొదట సన్నమును పోగా పోగా గొప్పయునగు నేఅంగములైనాసరే సవరుప్రకారమున్న యెడల నిది స్తోత్రోపహయతి.

౩ గోపుచ్చయతి - అనగా ౨ । ౦ ౦ గోపుత్రోక వలె పుట్టుదలలో గొప్పయు రాగారాగా సన్నయు నగు నంగములు గలది గోపుచ్చయతి.

౪ యవమధ్యయతి= అనగా ౦ ౦ । ౦ ౦ ఈప్రకారము యవమధ్యమువలె తాళాంగము మొదట సన్నముగాను, నడుమ లావుగాను, కొనసన్నముగాను నుండునది యవమధ్యయతి యనియు, మృదంగయతియనియు ననబడును.

౫ వేదికాయతి = అనగా ౧ | ౧ | ౧ ఈ ప్రకారము అరుగువలె తాళాంగములు సన్నములావుగాని, లావుసన్నముగాని యెన్ని యంగము లుండినను ముందు వెనుక సమానముగా నుండునది.

౬. విషీలికాయతి = అనగా ౨ | ౧ | ౨ ఈ ప్రకారము చీమవలె తాళాంగము ముందులావుగాను, మధ్యసన్నముగాను కొనను లావుగాను నుండు సంగములుగలది విషీలికాయతి.

౭ విషమయతి=అనగా ౧ | ౧ ౨ | ౧ | ౧ ఈ ప్రకారముగపై వ్యవస్థలకు సంబంధించక తాళాంగము, పైన ప్రాసనరీతిగ వ్యత్యస్తముగా నుండు సంగములు గలది.

❖ ప్రస్తారస్థానలక్షణము ❖

తాళప్రస్తారములోననంత భేదములు గలుగుచున్నవి. అవియన్నియు ౧౪ ప్రస్తారములలోనే యంతర్భూతములు.

ఈతాళప్రస్తారమార్గంబులు, అంగశ్రేణి, సంఖ్యాశ్రేణి, పాతాళము, మహాపాతాళము, అనులెక్కలుచెప్పుట కుపయోగించుచున్నవి.

మఱియు మేరువులు జాతిజాతినిష్ఠములుగా వేతవేత యేర్పడుచున్నవి.

ఇందలి ప్రయోజనము నప్రోద్దిష్టము చెప్పుటయే తప్ప నీప్రస్తారప్రకార మేర్పడు తాళములు లోకములో వాడుకలోలేవు. ఇందుకు నిదర్శము. ఒకభరతములో ౨౦౦౦ తాళములును నొకభరతములో ౧౦౮ తాళములును ఈలాగే కొన్ని

కొన్ని భరతములలో కొన్నికొన్ని తాళములును నేర్పఱచి వాడినారు.

తక్కినతాళములు ప్రాచీను లేర్పఱచక త్రొసివేసినారు గాన నీ ప్రస్తారప్రాణమును అతివిస్తరమగుటచే వివరించుటలో ప్రయోజనము లేదని వదలిపెట్టబడియె.

ఇదేరీతిగ స్వరప్రస్తారము, వృత్తప్రస్తారము, మొదలగు ప్రస్తారములకు నష్టోద్దిష్టము చెప్పట తప్ప ఇతర ప్రయోజనము లేమియు లేనట్లుగానే తాళప్రస్తారమునకును బ్రయోజనము లేదని తెలిసి కొనవలయును.

❖ సప్తతాళములు ❖

జాతిభేదలఘ్నక్షర ప్రమాణములచేత వాడదగిన సప్త తాళములు. శ్లో. ధ్రువోమథోరూపకశ్చ ఝంపాత్రిపుట ఏవచ । అటతాళైకతాళౌచ సప్తతాళాః ప్రకీర్తితాః. అని యున్నది. — ఎట్లనిన.

౪ అక్షరములుగల చతురశ్రజాతిలో సప్తతాళములు వ్రాయుచున్నాను.

(తాళము)	(అంగము)	(అక్షరకాలము)
౧ ధ్రువతాళము—	(1 ౦ 1 1)	౧౪
౨ మధ్యతాళము—	(1 ౦ 1)	౧౦
౩ రూపకతాళము	(1 ౦)	౬
౪ ఝంపాతాళము	(1 ౦ ౦)	౭.
౫ త్రిపుటతాళము	(1 ౦ ౦)	౮
౬ అటతాళము	(1 1 ౦ ౦)	౧౨.
౭ ఏకతాళము	(1)	౪

ఈ తాళములలో గల పైన త్రిపుట తాళమునే అది తాళ మందురు.—

ఈ ప్రకారముగ త్రిశ్ర మిశ్ర ఖండ సంకీర్ణాది జాతులకు దత్తజ్ఞఘృత ప్రమాణములచేత తాళాక్షర కాలమును నిర్ణయించుకొని వాడుకొనవలయును.

ఈసప్తతాళములకే యీనిర్ణయము తక్కినతాళములకు చతురశ్రజాతి లఘుప్రచుఃపట్టియే వాడవలయును యందుకు నిదర్శనము.

❖ సిహసంధన తాళక్రమము ❖

శ్లో. చంచత్పుటే రతీతాళే దర్పణే కోకిలప్రియే ।
అభంగచండికాయక్తే షడేతే సిహసంధనః. అనియున్నది.

దీనికి అంగము.

(2 2 | 3 | 2 0 0 2 2 | 3 | 3 2 | 1 +)

యీతాళముల కన్నింటికి చతురశ్రజాతిలఘుప్రకారమే అంగములు యేర్పడినవి గనుగ ౧౨ అక్షరకాలములు యీతాళమునకు యేర్పడినవి.—

అయితే జైమినిమొదలగువారు ప్రస్తావప్రకారము గలుగు అనంతతాళములలో చతుష్పంచాశత తాళంబులు మాత్రము త్రిశ్రం మొదలుకడమనాలుగు జాతులతో వాడవచ్చునని చెప్పియున్నారు.

తాళ ప్రకరణము సమాప్తము.

హిందూస్థానీ రాగతాళ ప్రకరణము

హిందూస్థాన దేశమునందు వాడంబడు రాగతాళముల గూర్చిచెప్పు విషయంబుగలది హిందూస్థానీ రాగ తాళ ప్రకరణం బనంబడును.—

హిందూస్థానములో వాడుకగానుండు రాగములు తాళములు ఆచ్చట గవయ్యాలుపాడే బహనీలు అనగా భేదములు ప్రాయుచున్నాను.—

పురుషరాగములు ౬ వీట్లకు నొక్కొక్క దానికి నారేసి భార్యల చొప్పున ౩౬ స్త్రీరాగములుగలవు. ఇందువలన “ఛేరాగ్ ఛత్తీస్ రాగ్నే” అనిచెప్పెదరు. కడమరాగములు వీట్ల బిడ్డలు.

౧ మేఘ్, ౨ సిరి, ౩ దీపక్, ౪ హిండోల్, ౫ మాల్ కాన్, ౬ ఖైరో, ఇవి ౬ పురుషరాగములు.

తక్కిన ౩౬ రాగ్నేలు వీట్లకుభార్యలు. తక్కినవన్నీ బిడ్డలు.

ఈ క్రిందప్రాయు సర్వరమూర్ఖనాయంత్ర ప్రస్తారము మీదగలుగుచున్నవి.—

●● సప్తస్వరముల పేరులు ●●

కరణ	రిగ	గ	మ	ప	ధ	ని
స	రి	గ	మ	ప	ధ	ని
రి	గ	మ	ప	ధ	ని	స
గ	మ	ప	ధ	ని	స	రి
మ	ప	ధ	ని	స	రి	గ
ప	ధ	ని	స	రి	గ	మ
ధ	ని	స	రి	గ	మ	ప
ని	స	రి	గ	మ	ప	ధ

ఈ స్వరములకు హిందూస్థానీ సప్తస్వరములతో వికృత మేర్పడుచున్నది. ఈ రాగములకు శాస్త్రదేవీయములో నేమి, యితరములయిన యచ్చటి గ్రంథములలో నేమి, గ్రామమూర్ఖనాన్య సాంశ గ్రహస్వర భేదములచేతను, స్వరవక్రములచేతను పరస్పర రాగ మేళనములచేతను రాగరాగ్నై భేదములు గలుగుచున్నవి.

●● రాగకాలములు ●●

సూర్యోదయాదిగా నేయేజామున నేయే రాగములు వాడవలయునో వానిని వ్రాయుచున్నాను.

సూర్యోదయానంతరము ౧ టవజామున వాడవలసిన రాగములు.

బిలావల్	అలయాబిలావల్	అలయ్యా
గౌడ్ బిలావల్	సుద్ బిలావల్	నట్ బిలావల్
సువాబిలావల్	సుగ్గరై బిలావల్	సువా
సుగ్గరై	కోకబ్ బిలావల్	నట్ నారాయణ్
సురట్ బిలావల్	బరారా	

౨ వ జామున అనగా జాముమొదలుకొని రెండు జాముల వఱకు వాడవలసినవి.

బరారాతోడి	తోడి	హసాతోడి
చేన్ తోడి	సింధుతోడి	సావరీ
అసావరీ	బరహన్	బరహన్ సారంగ్

ఈ తోడిని హిందూస్థానీలు ధైరవి యందురు.

౩ వ జామున అనగా రెండుజాములు మొదలుకొని ౩ జాములవఱకు వాడవలసినవి.

సారంగ్	సురట్ సారంగ్	జల్ సారంగ్
బక్ సీసారంగ్	మద్ మావద్	గౌడ్ సారంగ్
బింద్రాబక్ సారంగ్	నట్ సారంగ్	

౪ వ జామున అనగా మూడుజాములు మొదలుకొని, సూర్యాస్తమానమువఱకు వాడవలసినవి.

నట్	షరకీనట్	మశలానట్
ఫయ్యానట్	మేఘనట్	భీంపలాన్
ధనాసరీ	పూర్చీ	పూర్బా

పూర్వీ
గార్

మూర్ఖ
గార్

గార్

సూక్ష్మాస్తమానానంతరము ౧ వ జామున అనగా సాయంకాలము మొదలుకొని జామురాత్రి వఱకు వాడవలసినది.

సిరి

జయత్ సిరి

మూర్ఖ

మూల్ సిరి

గార్ సిరి

సిరిపంత

భాకా

మోహనకల్యాణ్

కల్యాణ్

శ్యామ్ కల్యాణ్

అమిర్ కల్యాణ్

అమిర్ సత్

యమక కల్యాణ్

యమక

యమిన్

దీపక్

దీపక్ కల్యాణ్

కామూద్

జామూద్

కామూద్ కల్యాణ్

జామూద్ కల్యాణ్

కోకబ్ కల్యాణ్

భూపాలి

భూపాలి కల్యాణ్

భూప కల్యాణ్

జంఘోటి

మెఘజంఘోటి.

౨ వ జామున అనగా జామురాత్రి మొదలుకొని ౨ జాములరాత్రి వఱకు వాడవలసినది.

శంకర్

కాలంగడా

బహారానంద్

తాపీ

ముల్తానికాపీ

బేహాగ్

శంకర బేహాగ్

దూద్ బచక్ బేహాగ్

జజిపంతి

ఖంమాజ్

శుద్ ఖంమాజ్

నాయికీ

నాయకా

పీలో

పట్ మంజరి

కానడా

జోగీ కానడా

బూందీ కానడా

జిద్దీ కానడా

మియ్యా కానడా

బాకేసిరి కానడా

బాగేశ్వర్	దర్బార్	రాష్ట్రా
షహానా	ఆధానా	కేథార్

3 వ జామున అనగా ౨ జాముల రాత్రి మొదలుకొని
3 జాములవఱకు వాడవలసినవి.

పరజ్	సోహని	లలిత్
బసంత	మాధో	బంగాలీ
మంగల్	హిందోల్	మాల్ కౌన్
కంఠార్	గంఠార్	

౪ వ జామున అనగా 3 జాముల రాత్రి మొదలుకొని.
తెల్లవాలువఱకు వాడవలసినవి.

దేవుగాంధార్	దేవుగిరి	కోజరి
రాంకల్లి	గున్ కల్లి	పూల్ కల్లి
ఛై రో	ప్రీ తంఛై రో	బేబాన్
భూపాల్	బొహర్	వేసాక్
		దేవగిరి

తిరుగా నుదయాదిగా నీరాగములను పై జెప్పిన ప్రకారము వాడవలయును.

మేఘావృతమయినపుడు సర్వకాలములయందును బాడం దగినవి.

మేఘ్	మల్లార్	మేఘమల్లార్
సురట్	సురట్ మల్లార్	చేన్ మల్లార్
పాఫ్	నట్ సావక్	

●● భృషలోసుడు తాళములు ●●

చౌతాల్ దస్తానా సుర్ ఘాత్తా చతుర్ తాల్
బిరం జోగీబిరం జయమంగల్ సవారీ

తాళ, టప్పా, జోరి, రవానీ వీట్లతాళములు.

౧ గత్.

౨ ఆదిగత్ = ఇదిమిశ్రగతిగా నడుచును హోలీసమయములో వాయించునది.

౩ ఖరాబతి.

౪ రవానీ ఇది త్రిశ్రగతిగా నడుచును నవబత్ ఉతాల్ సమయములో వాయించునది.

౫ ధమ్మాల్

ఇంకా అనేక రాగములు ననేక తాళములు నున్నవి. నేనువిన్నమట్టుకు వ్రాసితిని.

హిందూస్థానీలో పాడే బానీలు.

౧ తాన్ సెక్ బానీ దీనినే మియ్యాబానీ అంటారు.

౨ గోబర్ హర్ బానీ = ఈబానీయును తాన్ సెక్ బానీయును అతిచౌకముగా భృషద్ ఉండుటయు రాగము చౌకముగా నాలపించినట్టే వీట్లభృషద్ మట్టుండును.

౩ గోపాల్ నాయక్ బానీ = ఇది దక్షిణదేశమునుండి వచ్చినదని చెప్పెదరు. ఇది దక్షిణదేశపు చౌకవర్ణముల చౌకముగా నుంటున్నది.

౪ ఖండార్ బానీ = ఇది దీక్షితశ్యామా శాస్త్రులవారి కీర్తనలవలె గమకముగలిగి మధ్యమకాల శయ్యగా నుంటున్నది.

౫ డాగర్ బానీ = ఇది త్యాగరాయ కృతులకు సరిగాను మధ్యమకాలముకంటె తక్కువ కాలముగా బాడేటప్పా, తోంరీలు, బంగీభాయీలు నాలుగైదు సాజులు పెట్టుకొని పాడేది.

౬ సదారంగజీబానీ = ఇదే ఖ్యాల్ బానీ అని చెప్పెదరు. దీనిలో విశేషతానము తిశ్ర మిశ్ర ఖండములుగా సంగతులు వాడబడును.

❖ హిందూస్థాన ప్రబంధభేదములు ❖

ధృపద్	తాత్	టప్పా
తోమేరీ	దాదరా	గజల్
రజల్	రేక్తా	రవానీ
ముబారక్	హోలీ	ఖజరీ
ఖూర్వా	తిల్లానా	చత్ రంగ్

ఇందులో తిల్లానాకు సొల్లును, చత్ రంగ్ కు సొల్లును స్వరంబును గలిగి యుండును.

హిందూస్థానకృతులలో

అ సై = అనగా పల్లవి

అంత్రా = అనగా అనుపల్లవి

అభోగ్ = అనగా చరణము

ఇది అంతగా నాకు దెలియదు తెలిసినమట్టుకు వ్రాసేతిని.

హిందూస్థానీ రాగతాళ ప్రకరణము సమాప్తము.

నాట్యాభినయ ప్రకరణము

నాట్యమును గురించియు నభినయంబును గురించియు జెప్ప విషయంబులుగలది నాట్యాభినయ ప్రకరణం బనంబడును.

౧ తాండవము ౨ నటనము ౩ నాట్యము ౪ లాఙ్ఘము ౫ నృత్తము ౬ నర్తనము. అని నాట్యము ౬ విధములు.

వీటిలో కొన్ని యొకకాలు పైకెత్తి ఆడునవి, కొన్ని సొల్లు నోటితో జెప్పుచు నాడునవి, కొన్నిగీతములేక తాళలయలకు అనుగుణ్యముగాదేహాంగకరణ విక్షేపములతో నాడునవి. కొన్ని గీతతాళయుక్తముగా నభినయ విహీనముగా నాడునవి. కొన్ని రసభావములచేత తక్కువపడినవి.

ఇవి రసయుక్తములు కానందున వీట్లకువివరణము వ్రాయబడలేదు.

ఇకను గీతతాళానుసారిగా నాట్యము జరుగుచు గీతోక్త విభావానుభావాదులను ముఖాచిభావముల చేత డెలుపుచు గీతోక్తపదార్థములను అసంయుత సంయుతాది హస్తములచేత జూపుచు సభ్యులబుద్ధికి రసానుభవములు గలుగజేయు నభినయయుక్తనాట్యభేదములను వాట్లవివరణములనువ్రాయుచున్నాను.

స్త్రీకి నకారాంతములైన శ్రీశుద్ధివదన స్తనావలగ్నములు బాగాయుండవలెనని లోకప్రసిద్ధి, కొందఱు అభిన

యించు పాత్రకుగ్రామ్యోక్తిగా కండ్లు, పండ్లు, చండ్లు బాగా యుండ వలెనని చెప్పుచున్నారు.—

ఈయభినయము మూడుభేదములు. ఉత్తమము, మధ్యమము, అధమము. అని 3 విధములు.

౧ ఉత్తమము=రసాభినయము, అనగా పాత్రపాడుచు నాగీతోక్తవిభావానుభావ సాత్విక సంచారీ భావములను కటాక్ష భుజాక్షేపాదులచేత, లోకస్వభావానుసారిగా నిజముగా కనుపరచుచు గీతోక్తార్థమును అర్థసాదృశ్యరూపములై నఅసంయుత - సంయుతాదిహస్తములచేతను నభినయించుచు నటించుట.

ఇందుకు, శ్లో || కంఠేనాలంబయేద్గీతం హస్తే నాన్ధంప్రదర్శయేత్ | చక్షుభ్యాం దర్శయే ద్భావం పాదాభ్యాం తాళమాచరేత్ || యతోహస్తస్తతోదృష్టి ర్యతో దృష్టిస్తతోమనః | యతోమనస్తతోభావో యతోభావస్తతోరసః || అనియున్నది. దీనిని అనుగుణ్యమయిననాట్యము. అనగా కోమలకరణాంగవిక్షేపములచేత కైశికీ వృత్తిప్రధానముగానటనముచేయుట. పాత్ర, హాసాది భావము లభినయించు తరుణములలో తానుపాడుటకు వలను లేనిసమయములలో గాని లేక అలసటవచ్చు సమయములలోగాని, ఈలాటి యసందర్భ సమయములలో, వెనుక ఒక్కొక్కమనిషి ఆయాఅర్థసందర్భమునుబట్టి తదనుగుణ్యముగా నయనిష్ఠాఽములచేత సంగతివేసి పాడవలెను. ఇందు వలన పాత్రయొక్క ముఖభావములకు సహాయమున్ను అభినయించు నిజహస్తములకు సంచారీహస్తములకు నన్వయము నతిపడి సభ్యులకు విమర్శగా దెలియడమును గలుగఁను. ఇది హిందూస్థానదేశములో విశేషముగా వాడుకగలది.

౨ మధ్యమము=అష్టాభినయము దీనికి వివరణము. వెనుక ప్రక్కనటులు మొదలగువారు పాడుటయు, అగ్గికో క్తములయినయర్థములగు ప్రకరణాను సారము లయిన యర్థము లను అనుయంత సంయుతాది హస్తాదులచేత పాత్రయభినయించుటయు, ఇందులకు ననుగుణ నాట్యము అలారి, జతి, మొదలయినవి.

ఇందుకు అడవ ఉద్భవకరణాంగవిక్షేపాదులచేత ఆరభణీ వృత్తిప్రధానముగా నటనముచేయుట.

ఎగువ రెండును, గాంధర్వగాన యుక్తములుగా వాహు కలో నున్నవి.

౩ అఙ్గమము=భాగవతనేవాది నాటకములు. ఇది సజీవక. మని నిర్జీవకమని ౨ విధములు.

౧ సజీవకము అనగా మనుష్యులు ఆడుట

౨ నిర్జీవకము అనగా జొమ్మలూడించుట

ఈనాటకములే కాళిదాసాది మహాకవులు శాకుంతలాది

నాటకములుగా జెప్పినవి.

ఈనాటకలక్షణములలో ననేకసంకేతము లున్నవి.

ప్రస్తావనము

ప్రస్తావనాంగములు	౩౯
శుద్ధవిష్కంధము	౧
మిశ్రవిష్కంధము	౧
ముఖసంధి భేదములు	౧౨
ప్రతిముఖసంధి	౧౩
గర్భసంధి	౧౨

అవమర్శసంధి	౧౩
నిర్వహణసంధి	౧౬
చూళిక	౧
అంకాస్యము	౧

ఇవి మొదలగునవి యనేకములున్నవి.

ఇప్పుడు పయోగము లేనందున వీటివిమర్శ వ్రాయలేదు. యివి యక్షగానముచే లోకములో భాగవతసేవాది నాటకములు వాడుకలోనున్నవి.

ఈయుత్తమ మధ్యమాధమములకు మూడింటికి గీతము తాళము నాట్యము అభినయము ఈ నాలుగును గలవు.

అభినయమువలన నిమ్నాడింటికి శ్రేష్ఠత గలిగినది.

అభినయ వ్యుత్పత్తి

శ్లో॥ అభివూర్వస్యసీఞ్ధాతో రాఖ్యానాథస్య నిష్ణయః |
యస్తాత్పదార్థాన్నయతి తస్తాదభినయస్త్వృతః॥ అనగా అభి
యను ఉపస్థమును ముందుగా గలిగిన సీఞ్ధాతువునకు ఆఖ్యా
నము అర్థమగుచున్నది ఆఖ్యాన మనగా వెనుక పాడుచుండెడు
గీతోక్తములైన యర్థములను కటాక్షభుజాక్షేపములచేత
దెలియజేయుట యేదిగలదో, యది యభినయమని చెప్పబడు
చున్నది, గాన సీతార్యక్రికరూపకమయిన యభినయము సభా
రంజకము.

ఈ యభినయమున కుపయుక్తములయిన అంగకరణ
విక్షేపాదులను శీఘ్రాది పాదాంతక్రమముగా వ్రాయుచున్నాను.

శిరోభేదములు—౬

౧ ఉద్వాహితము=అనగా తలమీది కెత్తుట.

౨ అవధూతము=అనగా క్రిందికివంచుట.

౩ విధుతము = అనగా అడ్డముగా రెండు ప్రక్కల ద్రిష్టుట.

౪ కంపితము = అనగా క్రిందుగమీదుగ శిరస్సు గదలించుట.

౫ ఆలోళితము=అనగా చక్రాకారముగా ద్రిష్టుట.

౬ పరావృత్తము=అనగా నొక్క ప్రక్కకు ద్రిష్టుట.

వీట్లసాంకర్యములవలనను ననేకభావములు పుట్టుచున్నవి

—● పృష్టిభేదములు ౧ —

౧ లలితము=అనగా మనోహరముగా జూచుట.

౨ కుంచితము=అనగా కొంచెము సంకోచించి చూచుట.

౩ వికాసము=అనగా స్ఫుటముగా నేత్రములు విచ్చి చూచుట.

౪ ముకుళము=అనగా కన్నులుమూసికొనుట.

౫ సాచి=అనగా కడకంట జూచుట.

౬ ప్రలోకితము=అనగా రెండు ప్రక్కల ద్రిష్టుట.

౭ నిమిలితము = అనగా వైకి నల్లగుడ్డుపోనిచ్చి సగముగా గాని ముక్కులుగా గాని కన్నులు ఎగువకు మూయుట.

౮ సూన్యదృష్టి=అనగా కన్నులు దెరిచి యిచ్చుట నిగహా లేక యెక్కడనో లోకముంచుట.

౯ ఉల్లోకితము=అనగా మీదికినిక్కించి మెల్లగా వంప బడినదృష్టి.

౧౦ స్త్రమణదృష్టి = అనగా నల్లగ్నూఢ చక్రాకారముగా ద్రిష్టృట.

౧౧ అనువృత్తము = అనగా క్రిందుమీదుగా వడిగా ద్రిష్టృచు చూచెడి చూపు.

౧౨ ఉత్తీష్టదృష్టి=పైకిచూచుచు నిలిచియుండుట.

౧౩ అవలోకితము=అనగా క్రిందుగా జూచు చూపు.

ఇవి నేత్ర భేదములు. వీట్లసాంకర్యముచేత రత్యాది స్థాయీభావములును తద్దత సంఘాతీభావములును మొదలగు మానసికభావములును బ్రకాశింపజేయునవిగా నేర్పడుచున్నవి గాన వాట్ల వివరము బాహుళ్యమని వ్రాయలేదు.

— భూభేదము —

౧ ఉత్తీష్ట=అనగా కనుబొమ్మలను మీదికి నిక్కించుట.

౨ పతితము=అనగా రెండుకనుబొమ్మలు క్రిందికివంచుట.

౩ చతురము = అనగా రెండుకనుబొమ్మలు ఎడమగా దీయుట.

౪ కుంచితము=కనుబొమ్మలు ముడివేయుట.

౫ రేచితము = అనగా రహస్యము వినునపుడు ఒక కను బొమ్మను వికృతిచేయుట.

నాసాచలన భేదములు ౨

౧ వికాటము=అనగా సంతోషసమయములోకి ముక్కు పుటము లుబ్బించుట.

౨ సంకోచము=అనగా కోపాసహ్యవిసమయములయందు ముక్కు సంకోచింపజేయుట.

❖ ఆభరణవ్యవహార భేదములు ౩ ❖

౧ స్పందము=అనగా కోపాసమయములయందు పెదవి వణకుట.

౨ సంకోచము=అనగా మూతముచుచుట.

౩ వికాసము=అనగా హాస్యాద్యుత్పాదలయందు విప్పుట.

హాసభేదములు ౫

౧ స్థితము=అనగా చిటునగవు.

౨ హాస్థితము=అనగా సహజమైననవ్వు.

౩ ప్రహాస్థితము=అనగా ఒడలు తెలియని నవ్వు.

౪ అపహాస్థితము=అనగా పరిహాసయోగ్యమగు నవ్వు.

౫ ఉపహాస్థితము=అనగా ప్రథమములో నవ్వు గలిగిన దానికి కారణమును దలచుకొని మాటిమాటికి నవ్వుట.

గ్రీవాభేదములు ౪

౧ సుందరగ్రీవ=అనగా సుందరముగా నడ్డముగా త్రిప్పు మెడ. ఇదే అడ్డమయి యందురు.

౨ ప్రకంఠితము=అనగా ముందుకును వెనుకకును పావు రమురీతిగ గదలించునది.

౩ తిరశ్చీనము = అనగా నిరుప్రక్కలను సర్పమువలె గదలించునది.

౪ పరివర్తితము=అనగా నిరుప్రక్కలను అర్థచంద్రాకార ముగా గదలించునది.

వీట్ల సాంకర్యమువలనను ననేకభావములు పుట్టుచున్నవి.

హస్తచాలనభేదంబులు ౧౬

౧ ఊర్ధ్వస్థము=అనగా తలకంటె పైగా చేయియొత్తుట.

౨ అధోముఖము=అనగా క్రిందికిజూపుట.

౩ తిర్యక్కు=అనగా ప్రక్కలకు జూచుట.

౪ అవవిధము = అనగా వక్షమునకు నెదుట మండలముగా ద్రిప్పట.

౫ ప్రసారితము = అనగా ముందుప్రక్కగా నాలుగుదిక్కుల ద్రిప్పట.

౬ ఉంచితము=అనగా తొమ్ము మొదలుకొని తలవఱకు రెండుమాటులుగా ద్రిప్పట.

౭ మండలగతి = అనగా ప్రతిదిక్కునందును కత్తిదిప్పినట్లు త్రిప్పట.

౮ స్వస్థికము = అనగా శిరస్సుపైన గృహకారముగా రెండుచేతులు బోడించి క్రిందికివిప్పట.

౯ ఉద్వేషితము=అనగా చేతులు వెలికివిసరుట.

౧౦ పశ్చిమాస్యము = అనగా భుజముమీదుగా వెనుకప్రక్కకు చేయిపోనిచ్చుట.

౧౧ ఆవిధము = అనగా తనతొడప్రక్కను చేయి వెలికి నెమ్మదిగా విసరుట.

౧౨ కుంచితము=అనగా చేయియొత్తి వరలోనున్న కత్తిని తీసి కొట్టబోయినట్లు చేయిపై కెత్తి ఆచేతినే కొంచెము వంపుగా నెమ్మదిగా విసరుట.

౧౨ నమ్రము = అనగా స్తుతించునపుడు చేతని ముందుకు కొంచెముగా జూచించుచుట.

౧౩ సురళము = అనగా నైకి క్రిందికి ప్రక్కలకు జూచు హస్తము.

౧౪ శివదోళితము = అనగా తీవిగా నడుచునపుడు తదలించు బాహువు.

౧౬ ఉత్సారితము = అనగా వస్తువును పీసికొన్నట్టుగా ముందుకు జూచినచేతని తనదగ్గరకు పీసికొనుట.

ఈ ౧౬ ను సమస్తవిధ హస్తకరణములను బుద్ధిచుచున్నవి.

—॥ ఉత్కాలన భేదములు ౪ ॥—

౧ నిర్భగ్నము = అనగా ఎదుటికి తొమ్ముతో గ్రుమ్ముట.
౨ పార్శ్వసంఘట్టనము = ఇరుప్రక్కల రెండంతొమ్ములతో మార్చి మార్చి గ్రుమ్ముట.

౩ భ్రామణము = అనగా తొమ్ముతో నెదురించి నెఱముట ఇది ఆలింగనాదులం దుపయోగము

౪ ఆభుగ్నము = అనగా తొమ్ము గుంటగా జేయుట.

—॥ కటిచాలన భేదములు ౩ ॥—

౧ రేచిత = మల్లమునందు నిలిచి పిటుదులు వెనుకకు బోవునట్లు కటివెనుకకు నెత్తుట.

౨ భిన్న = పిటుదులు యిరుప్రక్కలకు బోవునట్లు కటిని అడవలయందు ఆడించుట.

౩ ఉచ్ఛాన్వసిత = విలాస గమన సమయమందుండు నడి నభారంజని—౬

❧ ఊరుచాలన భేదములు ౩ ❧

౧ కంపిత = మల్లామునందు రెండుతోడలులయాను సారము ఆపించుట

౨ నాగబంధము = రెండుతోడలు పెనవేయుట.

౩ సంవృతవివృతము = ఆసనభేదాదులందు జంటించుట, విప్పుట.

❧ పాదకర్త భేదములు ౧౯ ❧

౧ సమపాదము = అనగా రెండుపాదములు సమముగా ఆన్చి నిలుచుట.

౨ ఏకపాదము = అనగా నాట్యవిశేషాదులయందు నొకపాదముమోపి నిలుచుట.

౩ వినివ ర్తితము = అనగా పాదములు మార్చుట.

౪ గతాగతము = అనగా ముందుకు వెనుకకు బోవుచు వచ్చుచు నుండుట.

౫ వళితము = అనగా తిరుగుట.

౬ వై శాఖిమండలము = అనగా నిరుప్రక్కల దిరుగుట.

౭ త్రిభంగి = అనగా పాత్ర రేఖప్రమాణముమీద నిల్చునపుడు నడుము రొమ్ము శిరస్సు నివి వంపుగా నిలుచుట.

౮ అగ్రగము = అనగా మునివేళ్లమోపు మీద నొక పాదమున కంటే నొకపాదమును ముందుముందుగా వడివడిగా నుంచుట.

౯ మర్దితము = అనగా నిల్చినచోటనే పాదములతో వట్టుట.

౧౦ కుంచితము = అనగా పాదముల మొనవ్రేళ్లు నేల నాన్ని మెడిమెలు వైకెత్తి నిక్కుట.

౧౧ అంచితము = అనగా మెడిమెలు భూమియందు అన్ని వ్రేళ్లు పైకెత్తుట.

౧౨ పారిగము = అనగా మొనవ్రేళ్లు మోపి మెడిమె లెత్తయుండి తిరుగా మెడిమెలు అన్ని మొనవ్రేళ్లెత్తుట.

౧౩ ఘట్టితము = అనగా మెడిమెలతో దట్టుట.

౧౪ ఘట్టితోలేస్థము = అనగా అరికాళ్లు నేలతగుల కుండ ముడుచుకొని మెడిమెలు కొనవ్రేళ్లు భూమియందు తట్టుత.

౧౫ సూచిపాదము = అనగా నొకపాదము సమముగా నేలనాన్ని మఱియొక పాదముయొక్క మెడిమె యెత్తి అకాలి యొక్క బొట్టవ్రేలు భూమిమీద ఆన్చునది.

౧౬ తాడితము = అనగా మెడిమెలమీద నిల్చి ముని పాదములు వైకెత్తి ఆమొన పాదములచేత భూమిని దట్టుట.

౧౭ పార్శ్వగము = అనగా పాదములయొక్క వెలి ప్రక్కలు నేలనాన్ని లోప్రక్కలు తగులకుండ నిల్చిగాని అట్లాగే ముందుకు అడుగు నుంచుచుగాని యుండుట.

౧౮ ఉద్భట్టితము = అనగా మునివ్రేళ్లతో నిల్వబడి మాఱిమాఱికి మెడిమెలతో నేలనుదట్టుట.

౧౯ అగ్రతలసంచరము = అనగా మెడిమెలెత్తుకొని వ్రేళ్లు భూమియందు అనకుండ అరికాళ్లయొక్క ముందుకొనలు నేల నాన్ని నిలిచిన చోటనుండుటగాని, ముందువెనుకను సంచరించుచు గానియుండుట.

పార్థివచారి భేదములు ౪.

౧ సమపాదము = అనగా రెండుపాదములు జంటించి యుంచి నటించుట.

౨ శకటవదనము = అనగా రెండుపాదముల బొట్టన ప్రేళ్లు నొకదానితో నొకదానిని బట్టుకొని నటించుట.

౩ శుక్తి = అనగా రెండుపాదములు ముత్తైపుచిప్పల వలె కొంచెము అభిముఖములుగానుంచి నటించుట.

౪ మత్స్య = అనగా రెండుపాదములు పరస్పరము మెల్లగా నుంచినటించుట.

ఇవి రెండుపాదములు చేర్చి దుముకుటగాని, మెల్లగా జరుపుటగాని అనుకూలమయినలాగున నటించువానివేర్లు.

వ్యోమచారి భేదములు ౩.

౧ ఆపక్రాంతము = అనగా వెనుకకు పాదములెత్తుట.

౨ సూచీముఖము = అనగా ముందుకు పాదమెత్తుట.

౩ డోలాపాదము = అనగా పాదమెత్తి వెనుకకు ముందుకు ప్రక్కలకు ఆడించుట.

భానుమండల భేదములు ౩.

౧ ఆస్కందితము, ౨ భ్రమరము, ౩ శకటాసనము. ఇవి నిలిచియున్నచోటనే తిరుగుభేదములు.

దైవమండల భేదములు ౪.

౧ ఆలాత, ౨ దండవాత, ౩ లలిత, ౪ విచిత్ర, ఇవి నటించుచు వర్తల్లముగాను విచిత్రముగాను తిరుగుటలూ భేదములు.

కరణ భేదములు ౧౦౮.

కటిభ్రాంతము = అనగా నడవమాడించుట.

దండరచిత = అనగా సరిగా వంపులేక నిల్చుట.

లలాటలిలక = అనగా ముందుచేతులానించి పాదములు

వెనుకనుండి లలాటము వఱకు రానిచ్చుట.

మయూరలిత = అనగా ఆచేరితిన పాదములు వైకెత్తి

మయూర పింఛము విచ్చినట్లు కనుపఱచుట.

చక్రమంజల = అనగా నిల్చుకొని పాదములాన్ని

మొగ్గవాలినట్లుగా వెరుకకువంగి చేతులు క్రిందచాచ్చక ప్రమాణ

ముగా దేహమును చుట్టుపెప్పట.

నికుంచితము = అనగా దేహమును ముందుకువంచుట.

గంగావతరణము = అనగా ప్రక్కలకు నావవలెనే దేహ

మును వంచి చెంగలించుట.

ఇవిమొదలగునవి ౧౦౮ భేదములుగలవు.

అంగహార భేదములు.

౧ ఆపరాజిత = అనగా నెదురించుట.

౨ సూచికావిధ్ = అనగా సూచివలె సన్నగా ఆకార

గోపనముచేయుట.

౩ పరిచ్చిన్న = అనగా తన యాకృతిని కొద్దిజేయుట.

౪ విష్కంభ = అనగా ఆకృతిని విస్తారము చేయుట.

౫ రేచిత = అనగా చెంగలించుట.

ఈవై జెప్పిన శీర్షాది పాదాంతరణ భేదములు

ముఖ్యము లయినవి వ్రాసితిని పట్లమేళనమువలన ననేక భేద
ములు గల్గుచున్నవి.

ఇకను పదార్థములను దెలుపునట్టి యసంయుత సంయుత హస్తముల వివరము వ్రాయుటకు నిది హస్తభాషయైనందున విశేష విపులముగా నుండుటచే తన్నామములుమాత్రము వ్రాయుచున్నాను వీట్లవినియోగవివరము ఆయాగ్రంథములలో జూపెడు.

అసంయుతహస్తములు అనగా ఒకచేతితో బట్ట వలసినవి. ౩౧

౧ పతాక	౧౧ కపిత్థ	౨౨ భ్రమర
౨ త్రిపతాక	౧౨ కటకాముఖ	౨౩ హంసాస్య
౩ అర్ధపతాక	౧౩ సూచి	౨౪ హంసపక్ష
౪ కర్తరీముఖ	౧౪ చంద్రకళ	౨౫ సందంశ
౫ మయూర	౧౫ కోశ	౨౬ ముకుళ
౬ అర్థచంద్ర	౧౬ సర్పశీర్ష	౨౭ తామ్రచూడ
౭ అరాళ	౧౭ మృగశీర్ష	౨౮ త్రిశూల
౮ శుకతుండ	౧౮ సింహముఖ	౨౯ ఊర్ణనాభ
౯ ముష్టి	౧౯ లాంగూల	౩౦ బొణ
౧౦ శిఖర	౨౦ సోలపద్మ	౩౧ అర్థసూచి
	౨౧ చతుర	

సంయుతహస్తములు అనగా రెండుచేతులతో బట్ట వలసినవి. ౨౪

౧ అంజలి	౯ కటకావర్ధన	౧౭ మత్స్య
౨ కపాత	౧౦ కర్తరీస్నాన్తిక	౧౮ కూర్మ
౩ కర్కట	౧౧ శకట	౧౯ వరాహ
౪ స్పృశ్తిక	౧౨ శంఖ	౨౦ గర్భుడ

౫ డోల	౧౭ చక్ర	౨౧ నాగబంధ
౬ పుష్పపుట	౧౮ సంపుట	౨౨ ఖట్వ
౭ ఉత్సంగ	౧౯ పాశ	౨౩ ఘేమంశ
౮ కివలింగ	౨౦ కీలక	౨౪ అపహిద్ధ

ఈయనయుత సంయుతహస్తములలో బాంధవ్య
హస్తములు. ౧౧

దేవతా హస్తములు.	౧౬
నవగ్రహ హా	౯
దశావతార హా	౧౦
చతుర్విధ హా	౪
ప్రసిద్ధరాజ హా	౨౮
సముద్ర హా	౭
పుణ్యపదే హా	౧౪
వృక్ష హా	౨౩
సింహాదిమృగ హా	౨౧
పక్షి హా	౨౧
జలజంతు హా	౫

మన్దభ పంచబాణములకు ప్రయోగస్థలములు ఆయా
బాణప్రయోగముచేసినప్పుడు గలుగు అవస్థావిశేషములు
వ్రాయుచున్నాను.

౧ అరవిందము=స్త్రీస్తనములందు బ్రయోగము-దీని
కార్యము ఉన్మాదము గలుగుట.

౨ అశోకము=ప్రయోగస్థలము అధరము దీనికార్యము
రోదనము చేయుట.

౩ చూతము=ప్రయోగస్థలము శిరస్సు దీనికార్యము సమ్మోహముచెందుట.

౪ నవమల్లిక=ప్రయోగస్థలమునేత్రములు దీనికార్యము దేహముశుష్కించుట.

౫ నీలోత్పలము=ప్రయోగస్థలము గుహ్యము దీని కార్యము మృతినొందుట.

ఈపంచమబాణ ప్రయోగోద్యోగము సభినయించి మరణోద్యోగమును గనుపఱచి బాణప్రయోగమును నిలుప పలయును ఏలనంటే మరణము సభినయించకూడదనుట నాటక సంకేత సిద్ధము గనుక యిట్లుచేయవలెను.

ఈ హస్తములలో ముఖ్యములయినవి వ్రాసీతిని అసం యుత సంయుత హస్తములవలన నానావస్తువుల అర్థములు అలంకారములు ధ్వనులు శ్లేషలు ప్రపంచములలో నెన్నిపదార్థ ములు గలవో వాని నన్నిటిని హస్తములచేత చూపించునవిగా నుండుటచేత నొక్కొక హస్తమునకు నానార్థములు చెప్పి యుండుటచేత నతివిస్తార మగుటచేత వ్రాయలేదు.

ప్రమేయము వచ్చినప్పుడు ఆయాగ్రంథములలో జూచు కొనవలయును. ఇదిగాక హస్తద్వాదశ ప్రాణములు అని గలవు. అవి వేళ్లుముడుచుటనుబట్టి చాచుటనుబట్టి చేయెత్తుటను బట్టి యిట్టిహేతువులనుబట్టి నిర్ణయించిన సంకేతములు గనుక యీ ద్వాదశ ప్రాణములు పిచ్చిసంగతులుగా నుండుటచేత నిందు వ్రాయబడలేదు.

పేరిణీవివరము

పీని అంగములు ౫

౧ గర్భము, ౨ విషమము, ౩ భావాశ్రయము, ౪ కవివారకము, ౫ గీతము పీనిలక్షణములు విశేషముగా జేజరూరుగా నున్నవి. ఇందులో ముఖ్యము.

—పుష్పాజలి ఇచ్చుట—

అనగా పాత్ర, రంగమధ్యమునకువచ్చి పతాకహస్తము లతో గరుడపక్షి రెక్కలవలె జేతులు వక్రలకుజాచి రేఖామణముగా నిలిచి సభానాయకుని గుడికింజూచి మొడమకాలి మెడిమెకు మడికాలి పెద్దవ్రేలుపూని అక్కడినుండి కుడివైపుగా ఆ బొటనవ్రేలును నేలమీద తేలికగా ఆన్ని గజ్జలు అదమ లాగున ముందుకు మడిపాదము రానిచ్చేది. ఈరీతిగ మాడు మాదులు చేసి సరిగానిల్చి దండముపెట్టుట. యిది పుష్పాజలి. పటవాటము మొదలయిన అడవలకు సొల్లుచెప్పబడియున్నవి.

ఇందుకు ముఖ్యములయిన అడవలు ౬,

౧ పటవాటము=అనగా రెండుపాదములు భూమియందు మోపి నృత్యముచేయుట.

మెడిమెలు భూమియందుమోపి నృత్యము చేయుట గూడ పటవాట మనంబడును.

ఈ అడవకు సొల్లు. తక తక తక.

౨ పటవము=అనగా రెండుపాదములును భూమిమయి నుంచి యొకపాదమునందు మఱియొక పాదాంగుళము లుంచి తేట్టుట.

ఈ అడవకు సొల్లు. ధగ ధగ ధగ.

3 సూరివట్టెము=అనగా నొకపాదముతట్టి యురుటుగా వేయక పాదము పర్యాయక్రమమున నురుటుకొనుట.

సొల్లు. తక్కిటకిటతక తక్కిటకిటతక తక్కిటకిటతక.

౪ లకాదిమము=అనగా భూమిని లగ్నాగ్రములుగా రెండుపాదములును సరిగానుంచి పర్యాయమున మెడిమెలు భూమినాన్నక నృత్యముచేయుట.

సొల్లు. దిర్గుడు దిర్గుడు దిర్గుడు.

౫ సిరిబిరము = అనగా సమపాదమందు నొకపాదము ముందట తట్టి వ్యత్యాసముగా రెండవపాదము కుదియదీసి తర్వాత ముందట నడిచినకాలు కుదియవేయుట.

సొల్లు. తుకుకుకు తుకుకుకు తుకుకుకు. మరియును భూమి యందు స్వభావముగానున్న పాదాలు జంఘలచేత కుదిలించుట. ఈ అడవసొల్లు. దిగి దిగి దిగి.

౬ హలాభిధము = అనగా భూమి లగ్నాగ్రమైవా మాంఘి యుండగా పార్శ్వములచేత దట్టి యన్యపాదముతో సవ్యాపసవ్యముగా నటించుట.

సొల్లు. తకుధికు తకుధికు తకుధికు.

ఈ ౬ అడవలయొక్క ప్రస్తారముచేత ననేకములయిన అడవలుపుట్టుచున్నవి గాబట్టి యూహించుకొనవలయును. ఆ అడవలకు సొల్లుకూడా వైలక్షణమునుజూచి చేర్చుకొన వలయును. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వ్రాయలేదు. ఏయేలక్షణములను విపులముగా జూడగోరువారు ఆయాలక్షణశాస్త్రములను జూచుకొనవలయును.

నాట్యాభినయ ప్రకరణము సమాప్తము.

శబ్దవాద్య ప్రకరణము

శబ్దములను గురించి అనగా సోల్లులను గురించిన వాద్యములను గురించినను జెప్పవిషయము గలది శబ్దవాద్య ప్రకరణ మనంబడును.

మర్దలాదివాద్య హస్తపాటనములకు కొనుగోలు క్రమము.
 శ్లో॥ శివశక్తిస్త్ర పాకానాంస్వరూపం ప్రతీవాద్యతే
 తేషాముత్పాటనోచ్చిత్యా ల్లోకతో లక్షయేత్ సుఖేః అని
 యున్నది. ఎట్లనగా, హస్తపాటనములకు శివునియొక్క సదోష్ఠి
 జాతముఖమువలన పుట్టిన సోల్లు.

వేర్లు	సోల్లులు
౧ నాగబంధము	షినికీసోల్లు = నగి-నగి-ననగి
౨ పవనము	షినికీసోల్లు = నన-గిడ-గిడపగి
౩ ప్రత్యేకము	షినికీసోల్లు = గిడ-గిడ-తా
౪ ఏకరసము	షినికీసోల్లు = కీక-త-తట-తట
౫ పంచరసము	షినికీసోల్లు = కీక-తకీట
౬ విత్తేపము	షినికీసోల్లు = ధోంగి-దోంగి

వామదేవముఖము వలన గలిగినవి.

౧ స్వస్తికము	షినికీసోల్లు = తత-కీట-కీట
౨ వళికోహళము	,, = దోహంత
౩ పుల్లవిత్తేపము	,, = దొంగిన-దొంగి-ధొంగిన

- ౪ కుండలీవిక్షేపము పీనికిసొల్లు = ధోం - ధోం - గోం గోం
 ౫ స్వరవిలిఖి ,, = ధోగిణతాతా
 ౬ ఖండనాగబంధము ,, = కిటతోంధోంగినఖేనఖే
 ౭ పూరకము ,, = టకు రేఘం రేఘం

అఘోరవక్త్రోద్భవములైనవి.

- ౧ అలగ్నము పీనికిసొల్లు = తత కిట గిడదగి తా
 ౨ సుసారము ,, = ధధకికి
 ౩ విశ్రామము ,, = తకిధిగి తకిధిగి
 ౪ విషమస్థితము ,, = టకునగు టకునగు
 ౫ స్ఫురితము ,, = ఖరితు ఖరితు సరిసరి
 ౬ స్ఫురణము ,, = ఖరినరకి

తత్పరుషముఖజన్యములు.

- ౧ శుద్ధి = పీనికిసొల్లు దరికిట గిడదగదా
 ౨ స్వరస్ఫురణము ,, టటకు టటా
 ౩ ఉత్పల్లము ,, ననగినన - ఖుననగిననఖు - ననగినఖరి
 ౪ వళితము ,, దంఖేదంఖేఖే
 ౫ అవఘట్టము ,, ధొంగినగి ధొంగినగి
 ౬ తకారము ,, తత్తా
 ౭ మాఃశిక్వావళి ,, ధిధి

ఈశానముఖోద్భవములు.

- ౧ సమస్థితము = పీనికిసొల్లు నరుహోం నరుహోం రుహూం
 ౨ వికటము ,, గిరిగిడ గిరిగిడ
 ౩ సదృశము ,, కిణ కిణకి

- ౪ ఖలితముజ దీనికిసొల్లు దినికిటే
 ౫ అశ్చలితము " దనికినా
 ౬ అనుత్సర్గము " భరికిటకా
 ౭ ఖండము " భానక

ఇవి యీశ్వరపంచముఖమువలన బుద్ధిక హస్తపాటక సొల్లులు.

దీనిమీద చనేకములగు సొల్లులుపుట్టి సొల్లు ప్రస్తార మేర్పడినది.

ఈసొల్లు దక్షిణహస్తమున వాయించవలసినవియు, వామహస్తముతో వాయించవలసినవియు విభజించి వ్రాసి యున్నవి. అందుకు నొకశ్లోకము వ్రాయుచున్నాను.

శ్లో. అంగుష్ఠదక్షిణోహస్త పుటాచ్ఛేష్ఠహమర్చుల్లకేత్,

స్వపుటం క్షిడయేద్వామస్తదా పాణ్యాంతరీభవేత్.

అని యీలాగున విభజించియెడమ కుడి తెలిసి వాయించుటకు అనేకములు వ్రాయబడియున్నవి.

ఇది తెలిసి యీసొల్లును హస్తములలో కుడియెడమ హస్తములతో వాయించి మద్దకాది హస్తములలో నోటసొల్లు పలికినట్లు శబ్దము పలికించుచు వాయించువాడు లక్షణజ్ఞు డనంబును. అట్టివాడు తనవాద్యమునకు సొల్లు నోట ఆనగల్గుచు.

అట్లులేక కుడియెడమ హస్తపాటకములు తెలియక తప్పు గాను, తాళలయన సరిగాను వాయించుచు సొల్లు నోటబలికి నట్లు వాయించజాలని వానిని లయజ్ఞానియని మాత్రము చెప్ప వలెనేగాని లక్షణము తెలిసి వాయించు వానినిగా జెప్ప గూడదు. ముఖ్యముగా వైవీధి యగుకంఠము వలన

గానముజేయు మనుజుని గాత్రమునకు సరిగా లక్షణ లక్ష్యము లను జూపించుటకు మానుషీవీణయగు సచ్చ్యుతరాయ వీణ యొట్టిదో? అలాగే నోటబలికించు సర్వశబ్దములకును సరిగా బలికించి చూపందగిన వానిలో మద్దశము మొదటిది. అందులో బలికినన్ని శబ్దములు కడమ వాద్యములలో బలుకవు.

సంగీతసూర్యోదయాది గ్రంథములలో ననేక తాళములకు సొల్లు లేమి, ఒక్కొక్క తాళమునందు త్రికాలవిన్యాసములుగా వాయించవలసిన జతులు వ్రాసియున్నారు.

ఈశబ్దములవేర్లు.

మృగేంద్రహంకృతి శబ్దము లనియు గజేంద్రబృంహిత శబ్దము లనియు ఆశ్వప్లుతాది శబ్దము లనియు ఘనగర్జన శబ్దము లనియు మంఢాకశబ్దము లనియు శకుంతశబ్దము లనియు వాట్ల శబ్దరూపములను బట్టి నామ నిర్దేశములు చేసియున్నారు.

శబ్దవాద్య ప్రకరణము సమాప్తము.

పాండిత్య రహస్య ప్రకరణము

ఈవిద్యలు గల విద్వాంసుల తౌర్యత్రక పాండిత్య మర్హములను దెలుపు విషయంబులు గలది, పాండిత్య రహస్య ప్రకరణం బనంబడును.

— వైణిక పాండిత్యము —

వైణికుడు ఎడమచేతనే మీటి, యెడమచేతనే స్వరము లణచుచు, వాయించుటయు, నోట నొకరాగము పాడుచు.

చేతనాకరాగము పరికించుటయు మధ్యమగ్రామములో శ్రుతి గూర్చి రాగము వాయించితే, యేయేస్వరము, యేయేమెట్లు మీద నణచవలయునో, పక్షగ్రామశ్రుతిజేసి సవరు మెట్లమీద వాయించితే, యివి ఫలానారాగమని, యేర్పడకయుండును.

ఇది గొందుకంటే గొడుగు వీణాపండితుని పరీక్షించుటకు సుపయోగించుచున్నది.

ఇంతేగాక, పాటయొక్క చుక్కరాక్షరమునకే మీటు వేసి సంగతి గమకమునకు మీటువేయకుండనే సంగతిని వాయించుట.

మఱియు పక్కతులమీద శ్రుతిమీటు వేయకనే వాయించు తంత్రులందు మీటుశబ్దము “టిం” అని శబ్దించ కుండ మృదువుగా వేలిపొట్టతో లోమీటుమీటి యొజ్జయిక మొదలగు గమకములు పట్టి స్త్రీ, సోటపాడినట్లు వాయించుట. ఇవి మొదలగునవి వైణిక పాండిత్యములు.

❖ గాయక పాండిత్యము ❖

పల్లవిపాడెడువాడు స్వరము పాడుటలో, నేతాళములో నైనను మార్గకాలము చతురశ్రత్రిశ్రమిశ్ర ఖండాదిగతులుగా స్వరముపాడుటయు, నొకయావృత్తములోనే విలంబ మధ్యమద్రుత లయములుగా స్వరము పాడుటయు, మూడు నాలుగు ఆవృత్తములకు విలంబ మధ్యమద్రుతములుగాగాను విన్యాసములుగాగాను బాడుటయు, సభానాయకుని యనునుతి మీద రెండేసి మూడేసి యావృత్తములకు వేటువేటు రాగములు పాడుటయు గ్రహప్రాణభేదములప్రకారము పల్లవి

పాడుటయు షడ్భార్గములుగా బాడుటయు. పల్లవిముక్తాయిలో నొకటిగాగాని రెండుగాగాని మూడుగాగాని వాద్యను డెత్తి చ్చిన ప్రకారము శబ్దముగాని లేక స్వరముగాని ముక్తాయిల యందు తప్పకపాడుటయు, నిట్టివి గాయకుని చాతుర్యములు.

— వాద్యకుఁ పాండిత్యము —

పల్లవి పాడువాడు తన్నుకారముగాని స్వరముగాని త్రిశ్రమిశ్రాది విన్యాసములు చేసి పాడినను కొనుగోలిచ్చువాడు గాని వాద్యకుడుగాని, పల్లవి యెత్తుగడ ప్రథమాక్షరము కాడికి “తదిగిణధ” అని మూడావృత్తులు ముక్తాయి సరిపుచ్చుటయు, నివ్విధముగానే “ధికుతకతధిగిణధ” అనిగాని యింక కొంతసొల్లు జేర్చి గతివిన్యాసమయిన ముక్తాయినిగాని యిది ౧ గాని ౨ గాని ౩ గాని పల్లవియొక్క ప్రథమాక్షరమునకు సరి పుచ్చుటయు.

మఱియు చతురశ్రజాతి త్రిపుటతాళములో పల్లవి పాడగా త్రిశ్రగతిగా వాద్యము జరపి వైప్రకారముగాముక్తాయిలు సరిపుచ్చుటయు, నిదేరితిగ త్రిశ్రమిశ్ర ఖండాది జాతి తాళములకును ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా నేతాళమునకై నను భిన్నమయిన యేకజాతి గాగాని పై జెప్పిన జాతీయగతులు సంకరములుగాగాని వాయించి వైముక్తాయిలు పల్లవి యొక్క యాద్యక్షరమునకు సరిపుచ్చుటయు.

మఱియు నేతాళములో పల్లవి పాడితే మిశ్రజాతి త్రిపుట. అట్లానే ఖండజాతి త్రిపుట లేకసప్తతాళములలో స్వజాతిలోగాని, యన్యజాతిలోకాని, యుండు నేతాళముల శయ్యనను పరస్పరతాళాక్షరముల పంపక లక్షణముమీద సరి

చేసి వాయింపుటయు, లేక కొనుగోలిచ్చుటయు చేయుట. ఇందుల వంకకృమము, చతురశ్రజాతీత్రపుట ౨ అక్షరముల కాలము, త్రిశ్రజాతీత్రపుట ౨ అక్షరములకాలము. దీనిని సరిపుచ్చు వంకకము పెట్టుచు, ఎనిమిదేళ్లు గెడ పోయెనుమటలు గెడ ఈ క్రమానకు చతురశ్రజాతీ త్రపుట ౨ అక్షరములు ౨ అష్టాక్షములు లెక్కించితేరు, త్రిశ్రజాతీ త్రపుట ౨ అక్షరములు ౨ అష్టాక్షములు లెక్కించితేరు గెడ పదిహేనుమన్నని. ఇచ్చేరితగ నేయేతాళములను బట్టియెనకు ఈ క్రమానము పువ కము సరిచేసితే పుచ్చురతాళములకు సరిహాయి లప్పటికి ముక్తాయి అన్నింటికిని సరిగా వచ్చుచున్నది.

మఱియు చాచెనవాడు తాళాంగమునవారి గుడ్డ చాటున వేసికొనుచు బాదినను వాయింపువాని తాళల యాక్షరకాలములను బట్టి పల్లవి యాష్టాక్షమునకు నిన్ని యక్షరముల కాలమని యెఱిగి తాళము నిక్కి యించుకొని పువకు ముక్తాయింపులు పల్లవి ప్రథమాక్షరముచకుచుగా ముక్తాయింపు యిచ్చుటయు, నిదిగాక మూడు ముక్తాయింపులిచ్చుటలో కొన ముక్తాయిలో దురముగా మూడు ముక్తాయి లిచ్చుట.

హిందూస్థాన సంప్రదాయములో కృతియొక్క యాద్యక్షరమునకు సరిగా ముక్తాయింపు వాద్యకుడు ఇచ్చుటలేదు. ఇకనెట్లునగా కృతియొక్క పల్లవికిని ఆరుపల్లవికిని చరణమునకును అంత్యాక్షరమునకును సరిగా ముక్తాయింపు యిచ్చుటగలదు. ఇదివినువారికి బాగాయుండునుగాని వాద్యగానికి శ్రమ తక్కువ యగును.

ఇవి మొదలగునవి వాద్యకుని చాతుర్యములు.

—ॐ ఆభినయించు పాత్ర చాతుర్యము ॥—

లోకములో స్త్రీపురుషులు మంచి రసజ్ఞులయినవారు పరస్పరబద్ధానురాగము గలిగియుండు పురుషునిగా సభానాయకునిగా నెంచి తనకు సతనితోగలుగు సంభోగ విస్తరంభ శృంగారములయందు నేవిధమయిన యటమటక లేక యానాయకునితో బాహ్యరతిక్రియ లేమి విభావానుభావ సాత్విక సంచారిభావము లేమి విరహసమయములో దశావస్థ లేమి యారోపితములుగాక వాస్తవములుగా చనకుగలిగినట్లు గనుపఱచుట.

అప్పుడు చూచెడు సభ్యులకు నాట్యరంగమని తోచక వాస్తవముగా రహస్యతరుణమని తోచునట్లు లభినయించుట.

నాట్యవిషయములో ననేకములయిన గజ్జెలదండ, పాదములకు గట్టియుండినను ఆయాసమయములలో నన్నిగజ్జలు మ్రోగునవిగాను, కొన్నికొన్ని సమయములలో ౧౦ లేక ౪ లేక ౧ ఈప్రకారము గజ్జలు మ్రోగునటు లివమీద నటించుట.

చతుర శ్రతిశ్రమిశ్ర ఖండాదిజాతులు గలిసిన విన్యాసముగాను నొకజాతిలో నటించి మఱియొకజాతిలో ముక్తాయంపు చేయుటగాను ఒకటిగాని రెండుగాని మూడుగాని ముక్తాయంపు లిచ్చుట.

మూడు ముక్తాయంపులిచ్చుటలో, కొనముక్తాయులో దురముగా మూడు ముక్తాయులిచ్చుటగాను నటించుటయు.

అంగ, కరణ, విక్షేపాదులయందు తగ్గు నిగ్గు జగ్గు సొల్లు ఇవి మొదలగువాట్లలో మదగజమువలె కనుపఱచుట.

శిరోభూషణేత్ర నాసాధరగ్రీవ చక్షుశః చాలవములు,
మృదుమనోహరములుగాను బాహుచాలనములు ఆయా
సమయములలో అనగా తగ్గు, జగ్గు, నొట్టుక్రొ, ప్రత్యేక,
తీర్థ్యగాదిగమయములయందు పాదపాటన విన్యాసములకు
చరిగా మనోహరముగాను గుండు ఆయామయములనుబట్టి
వ్రాసిన చిత్రప్రతిమవలెనే చూచువారి! గుండుచుట్టు కను
పఱచుటయు—

ఆపి అలసినసమయమునందు మనోహరముగా 'ల' సంగ
తులువేసి పాడుటయు.

ఇది స్లో॥ సురశమ్మదితా బాలవనితా కనిమ్మా
శోభంతే॥ అను వచనప్రకారముగ శ్రమన్వేషబింబపులు ముఖము
నందు ప్రకాశించుచుండగా తఱచుగా శ్వాసములు పచ్చు
చుండగా డగ్గుత్తకతో సంగతులుపాడుట సభ్యమనోహరముగా
నుండును—ఇవి పాత్రచాతుర్యములు.

● నట్టువకాని చాతుర్యము ●

నట్టువకాని చాతుర్యము పాత్ర అడవకు చరిగా
కొనుగోలిచ్చుట, తాళముతట్టుట ఇది పాత్రకు చేయూతగా
నుండును.

పాత్ర యభినయించుమయములో ఆయాసభావాను
గుణ్యముగా మృదుమధురప్రాధేయ విరహేచ్ఛాదు తాపాది
భావోద్బోధకములు పాత్రకు గలుగునట్లుగా నయన్విఘ్నరాది
సంగతులువేసి పాడుట.

ఇందువలన పాత్రకు రసభావాదులు ప్రకాశించుటకు
ప్రోత్సాహపఱచుటగా నుండును.

మఱియు పాత్రకు నభినయముచెప్పటలో నుత్పేక్షతో
 స్తోభాస్లేషులు ఆసులక్ష్యధ్వనులు ఇలోక్తులు కాక్ష్విధములు,
 ఇత్యాదుల నభినయించునట్లు హస్తములు చెప్పటయు తక్కినవి
 పైనవ్రాసిన పాత్రపాండిత్యములకు హేతువులయినవి చెప్ప
 టయు నివి నట్లువకాని చాతుర్యములు.

ఈ గ్రంథములో వ్రాసిన ప్రకరణముల నొప్పు శాస్త్రము
 లనేకములుగలవు.

ఒక గ్రంథములోనై చను లక్షణలక్ష్యములకు అన్వాయప్ర
 తివ్యాప్త్య సంభవాదిదోషములు లేకయుండలేదు. ఒక
 ప్రకరణమును జెప్పు చనేకశాస్త్రములలో పరస్పరవిరోధము
 లున్నవా? యని యడుగనేల? ఇందుకు “ఈశాస్త్రములను
 బైపై చూడవలెనేగాని లోతుకుపెగి తర్కింపగూడదు.
 అట్లయితే రసము చెడును. ఎట్లనగా పుష్పమును నలువకుండా
 వాసనజూడవలెనేగాని నలిపిచూచితే వాసనచెడును. అట్లు
 యీ గ్రంథములను పైపై చూడవలెను.” అని వ్రాసిన వాఖ్యా
 తలు చెప్పిరి, గాన నిట్టి శాస్త్రములు చూచి వ్రాసిన నాయందు
 దోషారోపణము చేయగూడదు.

అయితే ఆయాసభామోగ్య శాస్త్రసంకేతములను
 గొంతమట్టుకు సులభముగా దెలియుటకు దేలికయగుమాట
 లతో సంగ్రహముగా వ్రాసిసందుకు సంతోషింపవలయును.

మఱియు శ్రీగీతానారసంగ్రహము, మనస్సాక్ష్యము,
 నాస్తికధ్యాంతభాస్కరము, సర్వమతసారసంగ్రహము రత్న
 షట్కాంతులీయకము, నిర్గుణవాద నిరాకరణము, ఈ సభా
 రంజని అను నీ గ్రంథములు అందఱకు దెలియుటకు లోక

వాడుక మాటలుగాను అతసుంగ్రహముగాను నేను వ్రాసితిని. ఇంతేగాక పద్యములు మొదలుగాఁఁదోబద్ధములుగా రచించిన యెడల యలిగణప్రాసనిర్బంధములవలనను, వ్యర్థవిశేషణములు పూరించవలసియుండున్నది. అందువలన పుష్పత్పత్తిక్రమమును బట్టి తాత్పర్యభేదములు ఇతరులు కల్పించుటకు అపార్థములు చేయుటకు వలనగలుగును.

ఇందువలన ఁదోబద్ధము గాకున్నందున వ్యర్థవిశేషణములు లేక ఉత్పత్తిక్రమము అందఱకి నర్థమగుటకు సీ ప్రకారముగ నింగ్లీషుగ్రంథములవలె మాటలుగా రచించితిని. ఇంతేగాక నాయొక్క అభిప్రాయము అందఱకి తెలియుటకు వ్రాసితిని. గాని కవితాచమత్కారము తెలియవలెననిగాని అందువలన బహుమతు లందవలెననిగాని, లేక మహాకవి నని క్రిందింపవలెననిగాని యుద్దేశ్యముండి యీ గ్రంథములు రచించిన వాడనుగాను గనుక నా యుద్దేశ్యమునకు అందఱు సంతసింతురని నమ్మెదను.

సంపూర్ణము.